Az előző oldalon:
AZ ERZSÉBET HÍD RONCSA 1945 TAVASZÁN

A szemközti oldalon:
A BUDAI LOGODI UTCA AZ OSTROM UTÁN

X 246211

AZ OSTROMLOTT BUDAPEST KÉT TITKA

A GETTÓ MEGMENTÉSE – A SZOVJET HADIKÖVETEK

Ungváry Krisztián

X 246211

Kossuth Kiadó

JEVGENYIJ HALDEJ SZOVJET HADITUDÓSÍTÓ FELVÉTELE a budapesti gettó sorsának és a főváros ostromának ikonikus ábrázolásává vált. A fotóriporter elmondása szerint az 1945. január 18-án készített felvételen szereplő házaspár éppen a gettóból, a Wesselényi utca 13. számú ház pincéjéből indult haza, illetve rokonaik felkutatására. Haldej elsősorban a pesti oldal déli részén fotózott, ebben az időben több képet is készített a Ráday utca környékén – feltehetően itt találkozott a Klein házaspárral.

Bevezető

udapest 1944–1945-ös ostroma egyaránt különleges helyet foglal el a II. világháború eseménytörténetében és Magyarország történetében. Nemzetközi összehasonlításban a magyar főváros ostroma a második világháború egyik legvéresebb hadművelete volt: csak Berlin, Sztálingrád és Leningrád ostromával vethető egybe. Fontos különbség azonban, hogy Berlinben a harcok viszonylag rövid ideig tartottak, Sztálingrádból a lakosság nagy részét evakuálták, Leningrádban pedig utcai harcokra nem is került sor. Ezzel szemben a Budapestért folyó csata 108 napig tartott, ebből 52 nap teljes bekerítésben telt, és a harcok utcáról utcára, házról házra folytak.

Budapest Európa egyik legtöbbet ostromlott fővárosa. Összesen nem kevesebb, mint 16 hadművelet ismert, ami a magyar főváros elfoglalására irányult. Ezek közül a második világháborús ostrom volt a legvéresebb. Szovjet részről 320 082 halott, sebesült és eltűnt katona került a veszteséglistára. Igaz, hogy ezek zöme nem a városban, hanem a felmentő hadműveletek során vesztette életét, de ez is az ostrom része volt. A német–magyar veszteség majdnem ötvenezer halottat, huszonhatezer sebesültet és mintegy hatvanháromezer jelentős részben sebesült hadifoglyot tett ki. A lakosság az ostrom következtében 38 ezer halottat siratott. Ebből a számból 15 ezer főt a zsidóság veszteségei tettek ki, ami sok mindent elárul, hiszen a lakosságon belül a zsidónak minősítettek aránya a háború végén már jóval húsz százalék alá került.

Az antiszemita kivégzéseknek mintegy hétezer áldozatuk volt, ezek több mint felét a Duna-parton gyilkolták meg. Amennyiben a veszteségekbe beleszámítjuk azokat is, akiket 1944 novembere és 1945 februárja között a nyilas hatóságok, illetve a szovjetek elhurcoltak, és akik az ezzel kapcsolatos halálmenetek, illetve a Birodalmi Védőállás építése során vagy a Gulagon pusztultak el, akkor a polgári áldozatok száma a 76 ezer főt is eléri.

Budapest ostromának számos részlete még ma sem tisztázott pontosan. Az ostromban részt vevő német-magyar csapatok iratainak túlnyomó többsége megsemmisült, a szovjet dokumentumok kutathatósága pedig rendkívül nehéz. Két történet azonban kiemelkedik az ostrom eseményei közül. Az egyik a szovjet parlamenterek tragédiája, amelyet a pártállam propagandája évtizedeken keresztül meghamisított. A másik pedig a pesti gettó története és annak megmenekülése, amiről sokáig egyáltalán nem eshetett szó. A kommunista diktatúrában a zsidóüldözés tabutémának számított, sőt Rákosi Mátyás, a kommunista párt első számú vezetője 1953-ban olyan kirakatper megszervezésére adott utasítást az Államvédelmi Hatóságnak, amelyben Raoul Wallenberg megmentetteinek kellett volna bevallaniuk azt, hogy ők gyilkolták meg a svéd diplomatát. Ezért ez a munka csak a gettó megmentésére és a parlamenterek históriájára fókuszál.

A gettó megmentése

1945 óta közismert, hogy a gettót a nyilasok Budapest feladása előtt meg akarták semmisíteni, de ezt a tervet az utolsó pillanatban megakadályozták. A részletek azonban máig nem tisztázottak.

A főváros ostroma a nem zsidó származású lakosoknak is szörnyű élményeket jelentett, azonban minden borzalom dacára az ő sorsuk még mindig kevésbé volt rettenetes. Az ostrom alatt mintegy 38 ezer budapesti lakos pusztult el, közülük szándékos és véletlen fegyveres behatás (bombatalálat vagy tüzérségi belövés miatti házomlás, kivégzés stb.) miatt körülbelül 13 ezer fő vesztette életét, 25 ezer ember éhezés vagy betegségek áldozata lett. A gettóban annak hathetes fennállása alatt több ezer ember halt éhen, és öthétezer lehet azoknak a száma, akiket kivégeztek, több mint kétharmadukat a Duna-parton. A meggyilkoltak 99 százaléka származása, nem pedig politikai magatartása miatt vált terrorcselekmények áldozatává. Mindkét csoportban magasan felülreprezentáltak voltak tehát azok, akik az ostromot a gettóban vagy az úgynevezett védett házakban próbálták átvészelni. A zsidónak bélyegzett lakosok ostrom alatti összes vesztesége elérte a 15 ezer főt, tehát a polgári veszteség 40 százalékát ők adták, miközben a városban a korábbi deportálások miatt a zsidó származásúak száma ekkor már csak 10–15 százalék körül lehetett.

Ebből is adódik, hogy a főváros zsidó és nem zsidó lakói gyökeresen eltérő tapasztalatokkal bírnak ugyanarról a történelmi eseményről, amelynek részletei még ma sincsenek kellően feltárva. Az ismerethiány leginkább akkor válik feltűnővé, ha azt szeretnénk tudni, hogy mi is történt a gettóban, különösen annak fennállása utolsó napjaiban.

ELFOGOTT ZSIDÓ NŐK a Wesselényi utcában 1944. október 16-án

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 1.

Történelmi előzmények

Magyarországon 1919 után különféle politikai és társadalmi fórumokon felmerült a zsidóság kitelepítésének követelése. Az 1920-ban elfogadott *numerus clausus*-törvény – amely gyakorlatilag a zsidók egyetemi tanulmányait korlátozta –, továbbá számos más intézkedés utat nyitott a zsidóság mind teljesebb jogfosztása felé.

Az antiszemita politikai erőket Bethlen István miniszterelnök (1921–1931) különféle módszerekkel semlegesíteni tudta. 1932-ben a korábbi jobboldali fajvédő politikus, Gömbös Gyula lett a miniszterelnök, aki szavakban antiszemita álláspontjának revideálását hirdette, titokban azonban maga is antiszemita intézkedéseket készített elő. 1936-ban bekövetkezett halála ezt a folyamatot nem fékezte le. A magyar politika irányítói közül sokan úgy gondolták, hogy a társadalmi reformokhoz a zsidóellenes jogalkotáson keresztül vezet az út, annál is inkább, mert reformterveiket a zsidó vagyonból kívánták finanszírozni.

Az Országgyűlés 1938-tól egymás után több tucat zsidóellenes törvényt fogadott el (a közbeszédben tévesen mindig csak három zsidótörvényről esik szó, holott 1938 és 1944 márciusa között meghaladta a százat azoknak a törvényeknek és törvényerejű rendeleteknek a száma, amelyek nyíltan antiszemita intézkedéseket tartalmaznak). Horthy Miklós és a köréje csoportosuló magyar politikai elit számára ezek a törvények túl radikálisnak számítottak, ezért a kormányzó, illetve befolyásos politikai hívei 1944-ig többször megakadályozták a zsidóellenes intézkedések további radikalizálódását. Ez nem volt könnyű, mivel Kállay Miklós miniszterelnök szerint a kormánypárti képviselők 75 százaléka „intranzigens antiszemita" volt, és többször előfordult, hogy csak a parlament elnapolásával lehetett kezelni a szélsőjobboldal és a kormánypárt radikálisai által kirobbantott politikai válságot.

A Wehrmacht 1944. március 19-én megszállta Magyarországot. Ennek nyomán számos baloldali, illetve németellenes politikust letartóztattak, és rövid időn belül Horthy jóváhagyásával új, koalíciós kormány alakult, amelyben a korábbi kormánypárt prominensei mellett több kisebb szélsőjobboldali párt is részt vett. Szálasi Ferenc nyilaskeresztes pártja viszont, amely a legnagyobb szélsőjobboldali erőnek számított, továbbra is ellenzékben maradt.

3. §.

Az 1. §. intézkedései szerint beiratkozónak az illetékes karhoz (műegyetemen a tanácshoz) benyújtott folyamodással kell a beiratkozásra engedélyt kérnie.

A beiratkozási engedélynek az 1. §. rendelkezései szerint megállapított létszám-keretén belül való megadása, vagy megtagadása felett az illetékes kar tanárainak (műegyetemen a tanácsnak) teljes ülése végérvényesen határoz.

Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenc tizedrészét.

Hasonlóképen csak az illetékes kar (műegyetemen a tanács) teljes ülésén megadott engedéllyel iratkozhatnak be a 2. §. alapján beiratkozni kívánók is. Ezeknek beiratkozására vonatkozó szabályokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg állapítja meg.

4. §.

Ezt a törvényt, amely kihirdetése napján lép hatályba, a vallás- és közoktatásügyi miniszter hajtja végre.

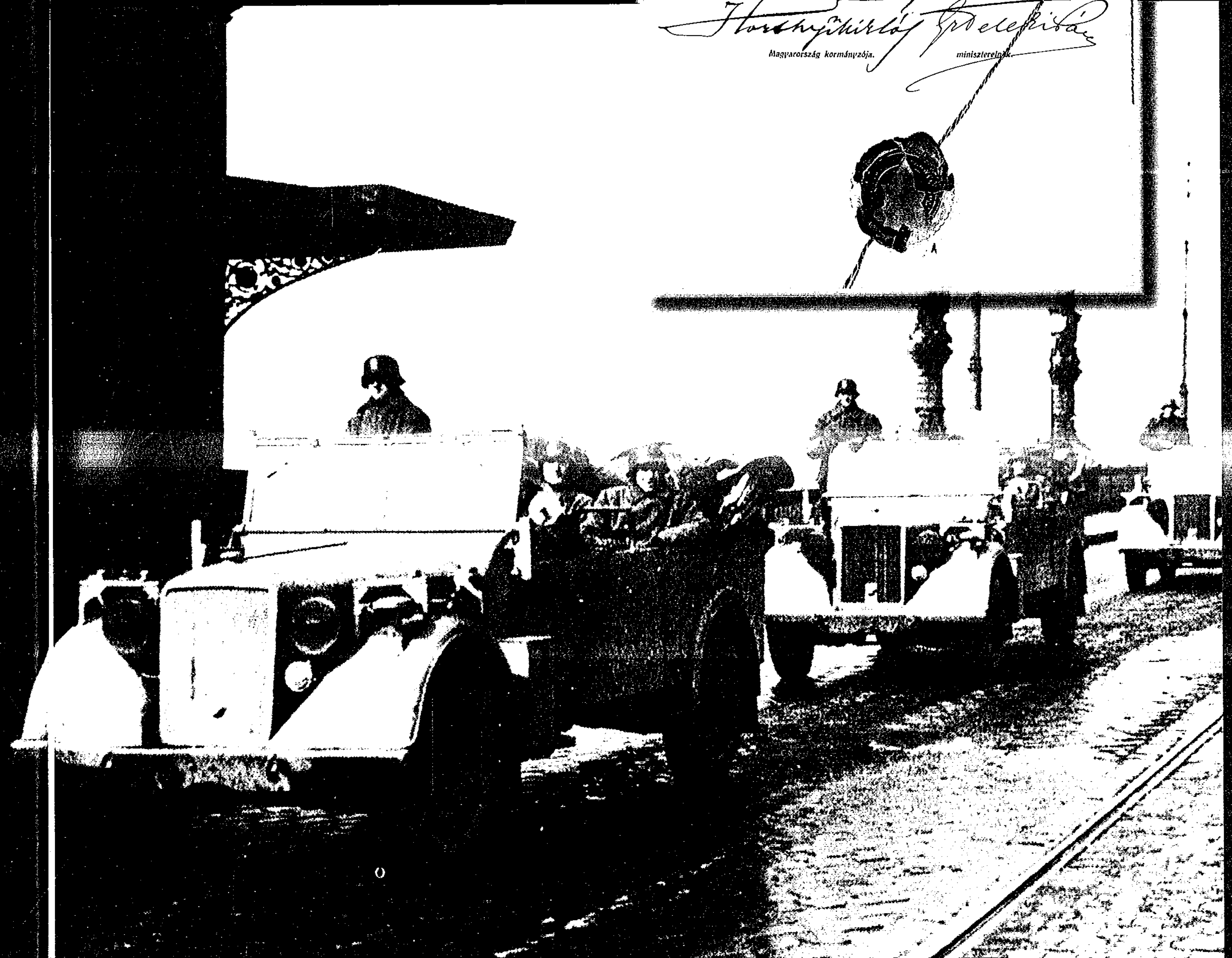
E törvénycikk kihirdetését ezennel elrendelem, e törvénycikket, mint a nemzet akaratát, mind magam megtartom, mind másokkal is megtartatom.

Kelt Budapesten, ezerkilencszázhuszadik évi szeptember hó 24. napján.

Horthy Miklós
Magyarország kormányzója.

Teleki Pál
miniszterelnök.

HORTHY MIKLÓS kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök aláírása a *numerus clausus*-törvény záradékán

MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSA 1944. március 26-án a Margit híd pesti hídfőjénél vonul át a német 16. SS gránátoshadosztály, amely az Alföldre haladt tovább. MTI Fotó reprodukció

Üldözöttek Budapesten

1944 nyarán Budapesten mintegy kétszázezer, a zsidótörvények által érintett személy élt. Azok, akikről ez a fejezet szól, az esetek jelentős részében magukat egyáltalán nem tartották zsidónak – sorsukon azonban ez mit sem változtatott.

A zsidótörvények hatálya alá eső budapesti lakosok 1944-ig a főváros népességének mintegy 21–24 százalékát tették ki, közülük azonban több mint 30 ezer személy munkaszolgálatosként fegyvertelen katonai szolgálatot teljesített, otthonától általában távol. Az 1941-es népszámláláskor Budapesten a lakosság 15,8 százaléka, 184 ezer fő vallotta magát izraelita vallásúnak, miközben származás alapján jóval többen minősültek zsidónak. A zsidók számának meghatározását bonyolítja, hogy a kitérések száma éppen [illegible] 20–24 százaléka kötött házasságot nem zsidó személlyel, a kikeresztelkedők száma 1919 és 1941 között kb. 43 ezer volt, a kitértek mintegy 60 százaléka élt Budapesten. Ezekből az adatokból tehát nagyjából az állapítható meg, hogy 1944 nyarán a főváros akkori határain belül mintegy kétszázezer személy esett a zsidótörvények hatálya alá. Ezt valószínűsíti Edmund Veesenmayer német teljhatalmú megbízott 1944. október 28-i távirata, amely a budapesti zsidók számát munkaszolgálatosok nélkül 200 ezer főre becsülte. Október végétől november végéig Budapestről mintegy ötvenezer személyt deportáltak, ez a zsidóság számarányát a fővárosban jelentősen csökkentette.

Az 1944-ben Budapesten élő, zsidónak számító személyek száma pontosan nem határozható meg. Hozzá kell tennünk, hogy Budapest jelenlegi, 1950 óta változatlan közigazgatási határai nem azonosak az 1944-es közigazgatási határokkal. 1950-ben hét megyei jogú várost (Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota, Újpest) és tizenhat nagyközséget csatoltak a fővároshoz. E települések zsidó lakosságát 1944. június vége és július 8-a között teljes mértékben deportálták [illegible] volt, és ez az arány Közép-Európában is rendkívül magasnak számított. 1944-ben ráadásul már sehol sem élt akkora zsidó lakosság viszonylag háborítatlan körülmények között, mint Budapesten. A budapesti zsidók zömmel a VI–VII. és a XIII. kerületben laktak, de még a leginkább „zsidós" utcákban, mint pl. a Király utca, sem érte el arányuk a 40 százalékot. Mindez tehát azt jelentette, hogy a városban zsidók és nem zsidók egymással keveredve éltek. Majdnem minden zsidónak voltak nem zsidó szomszédai. A legkevesebb zsidó Budán az I. és a III. kerületben, illetve Kőbányán lakott, itt arányuk 10 százalék alatt maradt.

SVÁJCI VÉDLEVÉLRE VÁRAKOZÓK tömege a Svájci Követség külföldi érdekeket képviselő osztályának irodája, a Vadász utcai „Üvegház" előtt 1944 októberében

Edmund Veesenmayer

1904–1977

Német közgazdász, külpolitikai szakértő és diplomata. A berlini külügyminisztérium tisztségviselőjeként – a magyar vezetők megbízhatatlanságára hivatkozva – 1943 decemberében javasolta Magyarország megszállását, de a nyílt alávetés és a magyar hadsereg lefegyverzése helyett Horthy befolyásolásával és a feltétlen németbarátságukról ismert politikusok, katonák előtérbe tolásával kívánta érvényesíteni a német érdekeket.

Követi és teljhatalmú birodalmi megbízotti kinevezése (1944. március 20.) után sikeresen valósította meg az általa elképzelt politikát: az ország megszállása nem kötött le nagyobb német erőket, a magyar honvédség folytatta a harcot a szovjetek ellen, és megvalósult az ország teljes gazdasági kizsákmányolása, valamint a (vidéki) zsidóság deportálása is.

1944. december 18-án hagyta el Budapestet, 1945 márciusában pedig az országot. A háború után tanúként hallgatták ki a magyar háborús bűnösök perében. 1949-ben, az ún. Wilhelmstrasse-perben a nürnbergi nemzetközi törvényszék húsz év börtönbüntetésre ítélte, de már 1951 decemberében szabadon engedték. Ezután a gazdasági életben helyezkedett el.

A jogfosztás kiteljesedése és a gettósítás előkészítése

Magyarország német megszállása után a magyar közigazgatás – alapvetően saját korábbi tervei alapján – nekilátott a „zsidókérdés” teljes és végleges megoldásának. Az illetékesek ezen a zsidónak minősített személyek teljes elkülönítését, kifosztását és deportálását értették.

A folyamatban Adolf Eichmann általában csupán tanácsadói szerepet játszott. Természetesen léteztek ezzel kapcsolatos német elvárások, de azt, hogy pontosan mit is kell tennie a magyar hatóságoknak, senki sem írta elő. A németek által megszállt területeken rendkívül eltérő módon oldották meg a zsidókérdést: a Szovjetunió területén és Lengyelországban szinte mindenkit meggyilkoltak, míg Franciaországban a francia állampolgársággal rendelkező zsidók túlnyomó többsége megmenekült. A szlovákiai zsidók kétharmadát a szlovák kormány deportáltatta, de egyharmadukat kivételezettnek minősítette, és a német fél ezt el is fogadta, mint ahogyan az sem okozott komolyabb diplomáciai feszültségeket, hogy Bulgária 1941 előtti területein, illetve Dél-Erdélyben, Moldvában és Havasalföldön még a sárga csillagot sem tették kötelezővé. Ebből jól látszik, hogy a magyar döntéshozók előtt is több lehetőség állt.

Az ország valamennyi városában, így Budapesten is minden hat évnél idősebb zsidónak 1944. április 5-től „házon kívül, felső ruhadarabjának bal mellrészén” tízszer tíz centiméter nagyságú sárga csillagot kellett hordania. Nem kellett zsidó csillagot hordaniuk azoknak, akik úgynevezett kormányzói

▲ MAGYARORSZÁGRÓL ÉRKEZETT ZSIDÓK AZ AUSCHWITZI RÁMPÁN 1944 NYARÁN

SÁRGA CSILLAGOT VISELŐ BUDAPESTIEK ▼

Adolf Eichmann
1906–1962

A Solingenben született, Ausztriában nevelkedett Eichmann 1932-ben lépett be a Német Nemzetiszocialista Munkáspártba. 1934-től a Biztonsági Rendőrség (Sicherheitsdienst, SD) alkalmazottja, 1935-től a zsidóügyi referatúrán dolgozott. Elsődleges feladata 1939-ig a kivándoroltatás és a kifosztás megszervezése volt. A háború kitörése után ő irányította Németországból a megsemmisítőtáborokba küldött szállítmányokat. 1944 tavaszán Magyarországon került sor élete első olyan bevetésére, amikor a helyszínen kellett zsidók deportálását megszerveznie. Jogosítványai azonban csak a tanácsadási jogkört biztosították számára, a deportálások lebonyolítása a magyar szervek hatásköre volt. 1944 augusztusa és szeptembere között a bácskai és bánáti német lakosság kitelepítését szervezte, a nyilas hatalomátvétel után viszont visszatért Budapestre, hogy folytathassa a zsidók deportálását. A fővárosból az utolsó pillanatban, 1944. december 24-én tudott elmenekülni a szovjet hadsereg bekerítése elől. A háború után Argentínában bujkált. 1960-ban az izraeli titkosszolgálat elrabolta, bíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS POLGÁRMESTERE

1944. június 22.

148.451. / 1944.—IX. szám.

ZSIDÓK ÁLTAL LAKHATÓ ÉPÜLETEK

végleges kijelölése a székesfőváros budai oldalán

A m. kir. belügyminiszter a zsidók (megkülönböztető jelzés — sárga csillag — viselésére kötelezettek) által lakható, a székesfőváros budai oldalán fekvő épületek kijelölése tárgyában, 1944 június 16-án kelt és ugyanaznap falragaszokon közhírré tett rendelkezéseim felülvizsgálata során, 525.571/1944.—XXI. B. M. szám alatt a következőkben döntött:

A) Újonnan felvette a zsidók által lakható épületek közé a következő ingatlanokat:

A II. KERÜLETBEN:

Keleti Károly-utca 31.

A III. KERÜLETBEN:

Beszterce-utca 17/b.

Ezeknek az épületeknek az összes utcai kapubejárataira — akkor is ha ezek között olyan átjáróházak vannak, amelyeknek több kapuja közül csak az egyik is a felsorolásban szerepel — az illetékes adókerületi adószámviteli osztálynál beszerezhető sárga csillag jelzést haladéktalanul ki kell függeszteni.

B) Törölte a zsidók által lakhatónak megjelölt épületek közül a következő ingatlanokat:

AZ I. KERÜLETBEN:

Aladár-utca 9/b
Ág-utca 3—5.
Derék-utca 2.
Dezső-utca 1.
Dísz-tér 14.
Gróf Bethlen István-bástyasétány 4.
Gellérthegy-utca 31.
Lógodi-utca 23.
Márvány-utca 10.
IV. Béla-út 35.
Térffy Gyula-utca 4.
Tigris-utca 3., 5., 6., 10., 29/a, 43., 51.
Úri-utca 45.

A II. KERÜLETBEN:

Ady Endre-utca 2., 16., 21-23., 24.
Alsó törökvész-út 9. (Bogár-utca 8.)
Alvinci-utca 18.
Apostol-utca 7/a, 14.
Árvácska-utca 9.
Bimbó-út 6. (Kitaibel Pál-utca 9.)
Bimbó-út 14., 19., 21., 27., 39., 49., 52., 64., 65., 163/d
Buday László-utca 8/b, 14.
Csalogány-utca 5.
Csévi-utca 5., 11/b, 25.
Csopaki-utca 10.
Donáti-utca 13/a.
Endrődi Sándor-utca 42.
Érmelléki-utca 8., 12.
Felvinczy-utca 5., 19.
Fiáth János-utca 1.
Fillér-utca 30., 39.
Garas-utca 6., 8., 10., 24/a.
Görgey Artur-utca 1.
Hadapród-utca 6.
Hargita-utca 1.
Hermann Ottó-utca 31.
Hunyadi János-út 4., 6., 8., 9.
Jégverem-utca 5.
Júlia-utca 6.
Kapás-utca 45/b.
Kapi-utca 46.
Keleti Károly-utca 15/a, 15/b, 36.
Kitaibel Pál-utca 12.
Küküllő-utca 13.
Lánchíd-utca 11. (Öntőház-utca 8.)
Lepke-utca 10., 19.
Levél-utca 2., 4.
Lévay-utca 6.
Lóczy Lajos-utca 5.
Lotz Károly-utca 8.
Margit-körút 2., 29. (Mechwart-liget 10.)
Mák-utca 3.
Nagyajtay-utca 9/b
Nagybányai-utca 24/a, 41.
Nyúl-utca 1., 18.
Orgona-utca 4.
Orsó-utca 35., 37.
Ostrom-utca 1.
Pasaréti-út 29., 33., 49., 55., 94.
Radna-utca 3.
Rózsahegy-utca 3/a.
Spáhi-utca 14.
Szalag-utca 11.
Szemlőhegy-utca 1.
Tapolcsányi-utca 6.
Torockó-utca 11.
Tömörkény-utca 2.
Törökvész-utca 30.
Tövis-utca 5/a. (Spáhi-utca 13.)
Tövis-utca 7., (Spáhi-u. 12.) Tövis-u. 14., 26/a.
Trombitás-utca 11., 19.
Tulipán-utca 5., 17., 19., 20.
Vöröstorony-utca 1., 10., 12. (Csalán-utca 1.)
Vöröstorony-utca 33.
Zárda-utca 40., 41.
Zilah-utca 7.
Zivatar-utca 9.

A III. KERÜLETBEN:

Ali-utca 5.
Aranyhegyi-dűlő 22600. hrsz.
Árpád fejedelem-útja 53., 82., 94.
Áfonya-utca 3., 7/b, 8/b, 10.
Berkenye-utca 3., 12.
Beszterce-utca 7/b.
Bécsi-út 63., 69., 102/b, 109., 122.
Cimbalom-utca 4/a, 12., 14.
Csalma-utca 3.
Csalárka-utca 4/b.
Csalárka-dűlő 15886. hrsz.
Csejtei utca 7.
Csepkő-utca 43.
Csernye-utca 16/a.
Dózsa-utca 21.
Drugeth-utca 4.
Emőd-utca 44/b, 50.
Erdőalja-utca 16.
Farkastorki-utca 33.
Felső zöldmáli-út 61.
Flórián-tér 14.
Folyondár-utca 16. (Mátyáshegyi-utca 1.)
Hunor-utca 11.
Jablonka-utca 70.
Kavics-utca 5., 8/d, 8/f, 11., 16.
Kerék-utca 9.
Keve-utca 56.
Kishegy-dűlő 20895. hrsz., 2107/2. hrsz.
Kiskorona-utca 35.
Kulpa-utca 3., 8.
Kupeczki-utca 4.
Lajos-utca 56., 137.
Lőpormalom-dűlő 23268. hrsz.
Mandula-utca 16. (Szemlőhegy-utca 20.) Mandula-utca 30., 32.
Mármaros-út 5., 37.
Mátyáshegyi-utca 5.
Mókus-utca 12/a
Muraközi-utca 2—4., 13., 18., 21.
Napsugár-utca 7.
Nánási-utca 2.
Pacsirtamező-utca 40.
Palánta-utca 5., 13., 16., 17.
Pentelei Molnár-utca 1., 10.
Perényi-utca 3/a, 9., 16281/5. hrsz.
Péterhegyi-dűlő 22202. hrsz.
Pusztaszeri-utca 10., 23/a, 41/b
Remetehegyi-út 75.
Rómaipart 1/a (Nánási-út), Rómaipart 1/b, (Nánási-út 7.)
San Marco-utca 42.
Sarolta-utca 3., 8.
Selmeci-utca 30.
Seregély-köz 16.
Szentendrei-utca 36.
Szemlőhegy-utca 18., 27/b.
Szeréna-utca 61.
Szépvölgyi-út 31., 90/a, 99.
Tavasz-utca 5.
Testvérhegyi-dűlő 20429/3. hrsz.
Toboz-utca 16.
Törökvész-utca 11/a.
Vajda János-utca 12.
Vend-utca 12.
Vérhalom-utca 27/b, 31/c, 36/a, 36/b, 36/c, 36/d.
Vihar-utca 1.
Vörösvári-utca 136.
Zsigmond király-útja 49., 51., 70., 104.

A XI. KERÜLETBEN:

Albert-utca 8—10., 12/b, 19., 20., 72. (Nagykikinda-utca 5.)
Albert-utca 74., 114., 138/b, 143.
Andor-utca 16.
Avar-utca 4. (Hegyalja-út 30.)
Ábel Jenő-utca 4/b
Bakator-utca 9.
Balatoni-út 202.
Bártfai-utca 16.
Bérc-utca 15. (Orom-utca 14.)
Bereck-utca 10.
Beregszász-köz 4.
Berényi-utca 6/b.
Bocskai-út 34.
Bod Péter-utca 81.
Bornemissza-utca 4.
Budafoki-út 28., 107.
Budaörsi-út 91. (Dajka Gábor-utca 1.)
Csetneki-utca 11.
Diószegi-út 43.
Elek-utca 13.
Ercsi-út 83., 98.
Fehérvári-út 56. (Prielle Kornélia-utca 2.)
Fehérvári-út 158—160.
Gazdagréti-út 1933/15. hrsz.
Györök-utca 21.
Holdvilág-utca 13/a.
Horthy Miklós-út 28., 33., 37.
Ibrahim-utca 5.
Kankalin-utca 4.
Kende-utca 17.
Kikinda-köz 9.
Kondorosi-út 32/a, 32/b.
Mohai-utca 123.
Muskotály-utca 14.
Nagyboldogasszony-útja 7.
Otthon-utca 8., 13.
Plósz Lajos-utca 8/a
Prielle Kornélia-utca 51.
Sárbogárdi-út 2.
Schweidel-utca 29.
Somlói-út 46—50.
Somogy-utca 30.
Szent Imre herceg-útja 1., 7.
Szent korona-utca 23.
Szirtes-út 6/a, 9.
Tarcali-utca 22/c.
Társ-utca 1.
Ulászló-utca 26., 27.
Vincellér-utca 26/c

A XII. KERÜLETBEN:

Barackos-utca 6.
Bazin-utca 4/b, 20., 24.
Bánffy-utca 13.
Biró-utca 6/d, 14., 25.
Böszörményi-út 9.
Brassay Sámuel-utca 16.
Budakeszi-út 30/a, (Zugligeti-út) 17/a
Bürök-utca 9.
Csemegi-utca 5.
Diós-árok 17/a, 17/b, 21., 24., 25., 28., 29., 31., 65/a. (Városkút-utca 22/a)
Fery Oszkár-utca 6., 11., 24/b, 28/b, 44., 56., 58., 76.
Gaál-utca 6.
Hidegkúti-út 32., 48/c, 55.
Istenhegyi-út 2., 4/f, 7/a, 8, 44/b, 48/c
Kissvábhegyi-út 6.
Menkina János-utca 2/c, 11.
Németvölgyi-út 15., 19., 27., 53/a, 53/b
Pethényi-út 3.
Ráth György-utca 15., 36., 50., 56., (Csaba-utca 26).
Szamos-utca 5—7.
Szilágyi Erzsébet-fasor 24.
Tállya-utca 17.
Tömös-utca 24.
Törcsvár-utca 18., 20.
Városmajor-utca 23., 24., 26. (Roskovits-utca) Városmajor-utca 26/a, 58.
Vércse-utca 27.
Wolff Károly-út 61., 75., (Korompai-utca 18)
Wolff Károly-út 94.

A felsorolt ingatlanok összes utcai kapubejárataíról — akkor is, ha ezek között olyan átjáróházak vannak, amelyeknek több kapuja közül csak az egyik is a felsorolásban szerepel — a sárga csillag jelzést haladéktalanul el kell távolítani.

A zsidók lakóhelyéül most már **véglegesen** kijelölt épületekbe legkésőbb **1944. évi június hó 24-én, szombaton este 24 óráig** átköltözni kötelesek mindazok a zsidók, akik nem a m. kir. belügyminiszter által, vagy általam részükre kijelölt épületekben laknak.

A zsidók által lakhatónak kijelölt házakban lakó nemzsidók kiköltözésére, valamint a zsidóknak ezekbe az épületekbe való átköltözésére vonatkozóan egyébként az 1944. évi június hó 16-án kelt falragaszokon közzétett rendelkezéseim az irányadók.

Felhívom még azokat a nemzsidókat, akik a zsidók részére kijelölt épületekben laknak és onnan egyelőre kiköltözni nem óhajtanak, hogy lakásuk külső bejárati ajtóin nemzsidó mivoltukat tüntessék fel. Erre a célra „Itt nem laknak zsidók!" feliratú, a székesfőváros címerével ellátott nyomtatványt bocsátok rendelkezésre. Minden egyes, a zsidók részére lakhatónak kijelölt házban a háztulajdonos vagy megbízottja (házgondnok, házkezelő, házfelügyelő) köteles büntetőjogi felelősség mellett összeállítani a házban levő, azoknak a lakásoknak a jegyzékét, amelyekben senki olyan nem lakik, aki a megkülönböztető jelzés — sárga csillag — viselésére köteles.

A jegyzékben fel kell tüntetni a lakás fekvését (emelet, ajtószám), a bérlő nevét, az ottlakó személyek számát és azt, hogy a lakásnak hány bejárati ajtaja (előszoba-ajtó, konyhaajtó) nyílik a lépcsőházba, illetőleg a közös folyosóra stb. Az ilyen módon összeállított jegyzéken mindegyik felsorolt bérlő büntetőjogi felelősség mellett sajátkezű aláírásával igazolni tartozik azt, hogy sem ő, sem a lakásában lakók közül senki a megkülönböztető jelzés — sárga csillag — viselésére nem köteles. A jegyzéket azután a háztulajdonos, illetve megbízottja (házgondnok, házkezelő, házfelügyelő) is aláírja és bemutatja az illetékes adókerületi adószámviteli osztálynál, ahol a jegyzék ellenében megfelelő számú nyomtatványt adnak ki. Az átvett nyomtatványokat a házfelügyelő az illető lakóknak az ajtókra való kifüggesztés végett kiosztja.

A háztulajdonos, illetve megbízottja (házgondnok, házkezelő, házfelügyelő) állandóan ellenőrizni köteles, hogy a lakók nemzsidó mivoltát feltüntető nyomtatványt nem ragasztották-e ki olyan lakás ajtajára is, amelyben bármilyen címen megkülönböztető jelzés — sárga csillag — viselésére köteles személy lakik. Ha ilyet tapasztal, köteles erről a rendőrségen feljelentést tenni.

A polgármester

„ZSIDÓK ÁLTAL LAKHATÓ ÉPÜLETEK KIJELÖLÉSE”

Dorogi Farkas Ákos budapesti polgármester 1944. június 16-án adta ki a 147.501–514/1944–IX számú rendeletét arról, hogy a sárga csillaggal megjelölt személyek lakhelyét is sárga csillaggal kell ellátni. A „Zsidók által lakható épületek kijelölése a székesfőváros I–XIV. közigazgatási kerületében” című rendelet családonként egy szobát jelölt ki lakhelynek. Abban az esetben, ha a család négy főnél nagyobb volt, illetve ha a családfő otthon dolgozott, egy további helyiségre is igényt lehetett formálni. A rendelet összesen 2639 házat jelölt ki. Ezekben a házakban összesen 33 294 lakás volt, 70 197 szobával. Ebből azonban 11 766 lakást, illetve 22 219 szobát nem zsidó személyek laktak.

mentességgel rendelkeztek, valamint a külföldi állampolgároknak – ezzel szemben csillag viselésére kötelezték azokat is, akik maguk nem voltak zsidó vallásúak, de az 1941. évi XV. törvénycikk (az úgynevezett fajvédelmi törvény) értelmében zsidónak minősültek. A kormányzói mentesítések pontos száma nem állapítható meg, de 1944. augusztus végére bizonyára elérte a 25 ezer főt.

Azok a zsidók, akik nem csillagos házakban laktak, bármikor kötelezhetővé váltak arra, hogy lakásukat kiürítsék, és egy részükre másutt kiutalt szobába költözzenek. A csillagos házakban lakó nem zsidók egyszerűsített eljárásban költözhettek el – természetesen zsidóktól elvett lakásokba. A költözködést elvileg a polgármester megbízásából a Magyarországi Zsidók Szövetsége bonyolította le. A politikai megrendelők előzetesen abban reménykedtek, hogy viszonylag könnyen koncentrálni tudják a csillagos házakba a zsidókat, és innen már csak egy lépés lett volna a gettó felállítása, ami egyúttal a deportálás előfeltételét is jelentette volna. A tervek szerint a budapesti zsidóságot 2639 „csillagos házba" zsúfolták volna össze, és minderre csupán nyolcnapos határidőt szabtak. A csillagos házak száma azonban a tervezési folyamat során többször is csökkent. Dorogi Farkas Ákos eredeti listáját végül Jaross Andor belügyminiszter bírálta felül, aki a házak közül 849-et kihúzott, 153 épületet viszont felvett. A véglegesített listákat a polgármester 148.451/1944–IX és 148.452/1944–IX számú (a budai, illetve a pesti oldalról külön-külön rendelkező) rendeleteiben hozták nyilvánosságra 1944. június 22-én. A rendelet hatására a budapesti zsidók közül sokan követtek el öngyilkosságot, elsősorban az idősebb korosztályból.

A gyakorlatban sok minden nem a tervek szerint alakult. Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a keresztény lakók túlnyomó többsége nem kíván elköltözni megszokott lakhelyéről, még akkor sem, ha a kárpótlásul felajánlott lakás nagyobb. A keresztény és zsidó lakókat ráadásul egyesítette az az igyekezet, hogy helyben maradhassanak. Ebből adódtak azok a városházára tömegesen érkező kérvények, amelyekben keresztények és zsidók közösen kérték, hogy otthonukat csillagos házzá nyilvánítsák. A szövetségesek bombázásai miatt 41 ház lakhatatlanná vált, katonai és egyéb célokra pedig 32 házat foglaltak le. Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi kiküldöttje 1944. október 18-i jelentésében ezért már csak 1840 csillagos házról tett említést.

A városvezetés eredetileg azt tervezte, hogy a zsidók kényszerlakhelyét pályaudvarok és más, bombázások által veszélyeztetett területek mellett jelöli ki. Azt az ötletet, hogy minden zsidót egy központi gettóba költöztessenek, azért is elvetették, mert attól tartottak, hogy ebben az esetben a főváros zsidótlanított része nagyobb eséllyel esik légitámadások áldozatául. Az össze-, illetve szétköltöztetési tervek azonban 1944 nyarán elakadtak, mivel a zsidók túlnyomó többsége épp olyan területeken élt, amelyek nem estek ebbe a kategóriába, a kijelölt célterület lakói viszont nem kívántak kiköltözni.

A „csillagos házak" jelzésére egy 51×31 centiméteres fekete alapon 30 centiméter átmérőjű sárga Dávid-csillag szolgált. A zsidó lakók elvileg naponta csak két órára hagyhatták el lakhelyüket, de 1944 nyarán először 14 és 17, majd 11 és 17 óra között szabták meg a kijárási időszakot. A költözések határidejét szintén többször módosítani kellett, először június 1-jével, majd június 24-ével jelölték meg a végső határidőt. Zsidók számára külön szükségkórházakat is kijelöltek (Wesselényi utcai iskola, Bethlen tér 2., Vilma királynő út [ma Városligeti fasor] 25–27.). Mindennek ellenére a nyár folyamán nem sikerült a zsidók összességének csillagos házakba költöztetése: még augusztusban is akadtak olyan házak, amelyek nem minősültek csillagosnak, mégis laktak bennük zsidók (igaz, ők lakásuk ajtaját külön sárga csillaggal voltak kötelesek megjelölni). Július 30-án a főváros lakásügyi kormánybiztosa külön rendeletet adott ki a kijelölt (sárga csillagos) házakban lévő nem zsidó lakások és azok lakóinak összeírására. Határidőnek augusztus 5-ét adta meg, és felhívta az érintettek figyelmét, hogy aki a bejelentésnek nem tesz eleget, az elveszti arra való jogosultságát, hogy a csillagos házakból elköltözhessen.

CSILLAGOS HÁZ KAPUJA

Horthy és a deportálás

Miután a vidéki zsidóság deportálása lezárult, Eichmann és a magyar végrehajtók a budapesti zsidók elhurcolását kezdték tervezni, ám számítottak a kormányzó ellenállására, mert 1944 júniusától a semleges országok részéről számos figyelmeztetés érkezett a magyar kormányhoz.

Horthy 1944. június 26-án készült feljegyzése szerint ebben a kérdésben nem kívánt a németekkel szembefordulni: csupán ahhoz ragaszkodott, hogy amennyiben a németek deportálást akarnak, akkor azt végezzék ők, és a folyamatban magyar szervek ne vegyenek részt. Magyarán: szó sem volt arról, hogy Horthy aktívan és fegyveres erőt is bevetve kívánta volna megmenteni a budapesti zsidóságot, noha az ezzel kapcsolatos legendáriumokat a háború után mind a kormányzó köre, mind Koszorús Ferenc vezérkari ezredes, az 1. páncéloshadosztály parancsnoka igyekezett elterjeszteni, és e legendák sajnálatos módon a hivatalos emlékezetkultúrába is beszüremlettek. Ezek azonban alaptalan fikciók. Csak az volt Horthy számára fontos, hogy saját politikai renoméját a deportálás terhe ne szennyezze, ez pedig jóval kevesebb, mint a mentő szándék. Július 6-án ezért határozott parancsot adott a deportálás előkészítése érdekében Budapestre vonultatott csendőregységeknek az elvonulásra. Ennek nyomatékosítására a fővárosba rendelte a Budától nem messze állomásozó 1. páncéloshadosztály egységeit is. Horthy döntése azonban az elővárosokban zajló deportálást egyáltalán nem érintette: Békásmegyerről, Újpestről és néhány más helyről még július 9-én is indultak deportáló vonatok – ezt a kormányzó nem tiltotta meg, holott elvileg megtehette volna. Tehát Horthy döntése nem a maradék zsidóság megmentését szolgálta, hanem csupán annak egy része számára biztosított ideiglenes életben maradási lehetőséget.

Arról sem beszélhetünk, hogy Horthy a német biztonsági szervekkel szembeni fegyveres fellépést fontolgatta volna: erre semmilyen forrás nincsen. Tévedés ezért azt gondolni, hogy fellépése „megmentette" a július 6-ig megmaradt zsidóságot, pontosabb lenne úgy fogalmazni, hogy az addig megkímélt zsidók nagyobb része Horthy ellenállása miatt kapott még egy esélyt, de 24 128 fő, tehát korántsem jelentéktelen része viszont július 6–9. között is a haláltáborokba került, azért mert az ő deportálásukat, amelyet kizárólag magyar hatóságok intéztek, Horthy nem állította le. Eichmann és társai, valamint a magyar kormány tagjainak egy része ugyan felháborodott a részleges leállításon, és ahol tudták, megpróbálták kijátszani a deportálási tilalmat, de mindez a lényegen nem változtatott. Horthynak csak egy szavába került, hogy a gépezet leálljon. Német részről erre nem érkezett különösebb tiltakozás vagy retorzió. Veesenmayer megnyugtatta az aggodalmaskodó Sztójayt, hogy „továbbra is fenntartjuk azt az alapelvünket, amely szerint Budapest további zsidótlanítását maguknak a magyaroknak kell végrehajtaniuk". Ez pedig azt is jelenti, hogy fel kell tennünk a kérdést: mi történt volna akkor, ha a kormányzó egy hónappal korábban dönt úgy, hogy a magyar csendőrség közreműködését megtiltja?

HITLER ÉS HORTHY TALÁLKOZÓJA KLESSHEIMBEN, 1943 OKTÓBERÉBEN

Horthy 1944 augusztusában újra válaszút elé került. A jelenleg rendelkezésre álló forrásokból nem deríthető ki, hogy a német fél milyen argumentumokkal tudta rávenni a kormányt, illetve a kormányzót arra, hogy hozzájáruljon a budapesti zsidóság részleges deportálásához. Augusztus 19-én mindenesetre Bonczos Miklós belügyminiszter biztosította Eichmannt arról, hogy hat nap múlva megindulhat a budapesti zsidók deportálása. Történelmi szerencse, hogy erre Románia kiugrása miatt nem került sor. Az érintettek pedig azért voltak szerencsések, mert ezekről az előkészületekről nem tudtak meg semmit.

Szálasi hatalomátvétele és a nyilas uralom

Horthy Miklós 1944. október 15-én megpróbált szembefordulni korábbi szövetségesével. A kiugrási kísérlet a németek ellenintézkedései és az előkészítés hiányosságai miatt csúfos kudarcot vallott. Szálasi Ferenc 1944. október 16-án átvette a hatalmat.

A nyilas hatalomátvétel után megindult a zsidó tulajdonú vagy zsidók által lakott lakások és házak összeírása is – erre Budapest rendőrfőkapitánya 1944. október 18-án adott utasítást. Aznap a nyilas kormány megállapodott Veesenmayerrel arról, hogy a Harmadik Birodalom részére 50 ezer zsidó kényszermunkást biztosít. Az érintetteket részben a munkaszolgálatos századokból, részben pedig a Budapesten élő és még be nem vonultatott zsidó férfiakból sorozták be, a hadkötelezettség alsó korhatárát 16 évre szállítva le. Október 21-én Beregfy Károly honvédelmi miniszter egy rendelettel a munkaszolgálatot a 16–40 év közötti, zsidónak minősített nőkre is kiterjesztette. Férfiaknak a Kerepesi úti új ügetőversenypályán, nőknek az Erzsébet királyné úti KISOK-sportpályán kellett jelentkezniük. November 13-ig Eichmann jelentése szerint 27 ezer személyt indítottak el Budapestről a Harmadik Birodalom felé. A gyalogmenetek során az első állomás az óbuda-újlaki téglagyár volt: innen és a későbbi állomáshelyekről a semleges követségek képviselői többeket ki tudtak menteni. Ezek a deportálások, amelyek a gyakorlatban halálmenetekké váltak, a németek szempontjából kontraproduktívnak bizonyultak, mivel az átlagosan nyolcnapos gyalogmenet után a határra érkező

SZÁLASI FERENC 1944. november 2-án leteszi az államfői esküt a Szent Koronára

A ZSIDÓ LAKOSSÁG ÖSSZEGYŰJTÉSE A VÁROSI (MA ERKEL) SZÍNHÁZ ÉPÜLETÉNÉL 1944. október 16-án

A nyilas puccs alkalmával több helyen atrocitásokra és tömeggyilkosságokra került sor. Ezek elkövetői elsősorban nyilasok, ritkábban német SS-rendőrök voltak. Csak egyetlen helyen fordult elő, hogy a csillagos házak lakói ellenállást tanúsítottak: a Népszínház utca 31., 46. és a Teleki tér 4. számú házakban munkaszolgálatosok és cionista fiatalok néhány órás tűzharcot folytattak a nyilasok és a német katonaság ellen (az elfogottakat aznap a Népszínház utca 59. számú ház udvarán végezték ki). Október 16-án a nyilas pártszolgálatosok és az SS-rendőrök több ezer embert kikergettek VI–VII. kerületi lakásaikból. Az áldozatoknak feltartott kézzel kellett a Keleti pályaudvar mögötti Tattersallba (az egykori lóversenypályára) vonulni. Másnap hajnalban mindenkit a Duna-partra hajtottak, ám a tervezett kivégzést a német hadsereg beavatkozása megakadályozta. Az atrocitások azonban a nyilas hatalomátvétel első percétől kezdve folyamatosak voltak. Majdnem minden nap sor került tömeges kivégzésekre a Duna-parton. Ezek áldozatainak száma 1944. október 15. és 1945. január 18. között meghaladta a 3500 főt. Az áldozatok száma viszonylag pontosan megbecsülhető, mert majdnem minden kivégzésből maradt túlélő, s mivel a nyilasok a sötétben rendre rosszul céloztak, sokan a sortűz előtt a Dunába ugrottak és később kiúszva megmenekülhettek.

deportáltak túlnyomó többsége már nem volt munkaképes; nem beszélve arról, hogy a nyilas hatóságok rengeteg eleve munkaképtelen személyt indítottak el, ruháztatásukról és ellátásukról viszont egyáltalán nem gondoskodtak. Rudolf Höss, az auschwitzi tábor korábbi parancsnoka ebben az időszakban a német Birodalmi Védőállás Bécs előtti szakaszának kiépítésével volt megbízva. Höss nem volt túlságosan érzékenykedő természet, de a magyar transzportok beérkezését látva azt fontolgatta, hogy mindenkit visszaküld Magyarországra, mivel a beérkező munkaképtelenek csak felesleges terhet jelentenek neki. Ez, illetve Szálasi utasítása vezetett ahhoz, hogy 1944. november 21. után a gyalogmenetben történő deportálás Veesenmayer követelése ellenére megszűnt, miként a munkaképtelenek elhurcolása is.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS ÉS KÖRNYÉKE LAKÁSÜGYI KORMÁNYBIZTOSA

1944. július 31.

RENDELET

a kijelölt (sárgacsillagos) házakban lévő nemzsidó lakások és azok lakóinak összeírására

Budapest székesfőváros területén a kijelölt (sárgacsillagos) házakban lakó **nemzsidó** főbérlők és velük együttlakó családtagjaik, albérlők, ágyrajárók stb. összeírását azok átköltöztetése ügyében ezennel elrendelem. Az összeírás lakásonként történik és így az egy bérleményre kiosztott összeírási ív felöleli a lakásra, úgyszintén a lakásban lakó személyek (főbérlők, albérlők és ágybérlők) életkörülményeire vonatkozó, a lakásjogosultság és egyéb szempontok elbírálásához elengedhetetlenül szükséges kérdőpontokat.

Felhívom tehát az összeírás kapcsán közvetlenül érintett bérleményekben lakó főbérlőket, hogy saját jólfelfogott érdekükben mind lakásukra, személyükre, mind pedig esetleges albérlőikre és ágybérlőikre vonatkozó kérdőpontokat az összeíróíven a legpontosabban válaszolják meg. Aki hiányosan, vagy egyáltalán nem tölt ki összeíróívet, vagy nem juttatja el azt időben, személyesen, esetleg postán a **lakásügyi kormánybiztosságra (Budapest, V., Kossuth Lajos-tér 13-15)**, azt olyannak kell tekintenem, mint aki nem akar a kijelölt házból elköltözni. Az ilyen lakó a hatóság támogatására megegyszer igényt nem támaszthat.

Az ellen, aki az összeíróíven a hatóság félrevezetése céljából szándékosan megtévesztő, helytelen adatokat közöl, a legszigorúbban fogok eljárni.

Az összeírás 1944. évi augusztus hó 1-én kezdődik és 1944. évi augusztus hó 5-én zárul. Elkésett összeíróíveket csak a határidő elmulasztásának alapos megindokolásával fogadok el.

vitéz nemes Haynal Alajos s. k.

A GETTÓSÍTÁST MEGELŐZŐ LAKÁSÖSSZEÍRÁSRÓL SZÓLÓ RENDELET

A világháború utolsó gettója

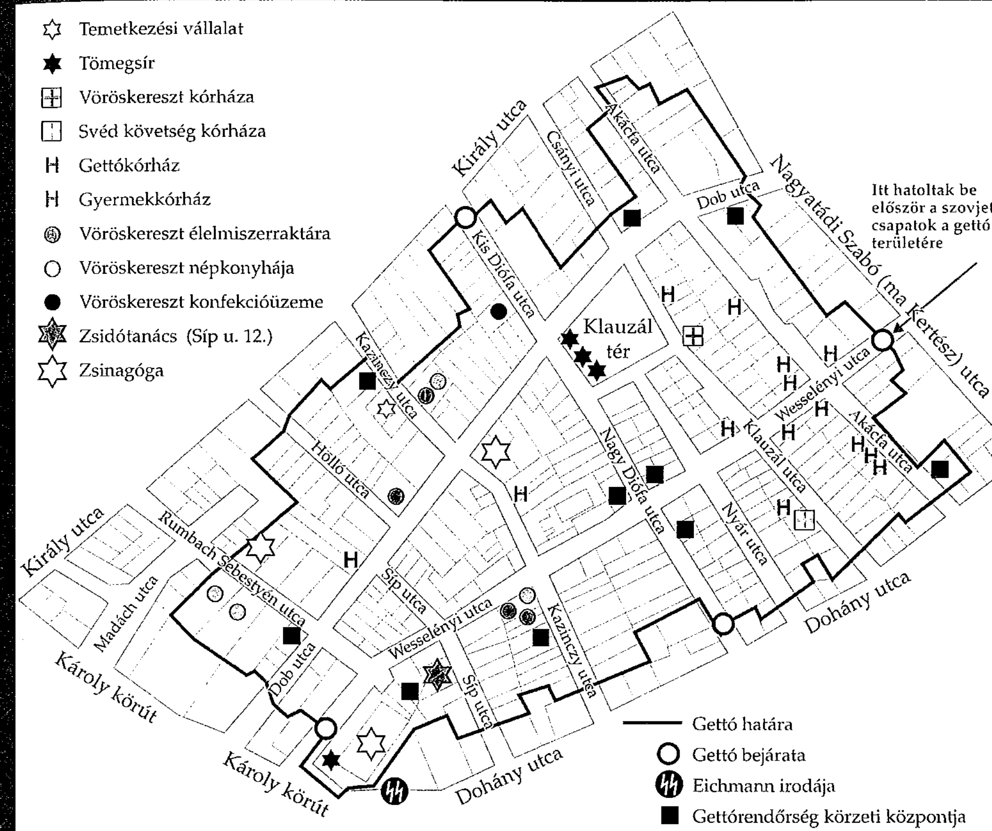
November közepén a szovjet csapatok már a főváros mai keleti határánál, Vecsés és Maglód térségében harcoltak. Ekkor került sor a budapesti nagy gettó létrehozására.

Budapesten a német megszállók már 1944 tavaszán létrehozták a Zsidótanácsot. Ennek elnöke a magyar zsidóság addigi prominens vezetője, Stern Samu lett. Neki a nyilas hatalomátvétel után bujkálnia kellett, emiatt a Zsidótanács vezetését Stöckler Lajos vette át. Ezzel együtt a Zsidótanács feladatai is megváltoztak. Míg korábban elsősorban a német követeléseket kellett kiszolgálniuk, ettől kezdve elsődleges tárgyalópartnereik a különféle nyilas hatóságok lettek. A Zsidótanács feladatává tették a gettó életének belső megszervezését is. Ebben a munkában Stöckler és társai emberfeletti teljesítményt nyújtottak.

Szálasi politikai célja a zsidóság teljes elkülönítése és felszámolása volt. A gettósítást több jogfosztó intézkedés előzte meg. 1944. október 25-én rendelet jelent meg a korábbi mentesítések teljes felülvizsgálatáról (a nyilas kormány a következő hetekben kb. 3500 mentesítést ismert el). Ugyanaznap adták ki Mohai Mohaupt Gyula főpolgármester rendeletét arról, hogy az addig kivételezett zsidók élelmiszerjegyeiket beszolgáltatni kötelesek, és a továbbiakban csak mint nem kivételezettek lesznek élelmiszerre jogosultak. Emellett már a gettósítás elrendelése előtt is sor került egyes csillagos házak kiürítésére és a lakók erőszakos átköltöztetésére.

1944. november 1-jén Szálasi rendeletet adott ki a zsidók ingó és ingatlan vagyonának teljes államosításáról. A rendelet szerint egy családfenntartónál nem maradhatott több készpénz, mint 300 pengő, és az érintettek nem kaphattak ennél magasabb jövedelmet sem.

1944. november 18-án Solymossy János rendőr-törzsfelügyelő és a zsidók összeköltöztetésével megbízott miniszteri biztos a budapesti rendőr-főkapitányságon tartott értekezleten ismertette a kormányzat terveit a gettó felállításáról. November 24-én jelent meg Solymossy aláírásával a gettóba költözést elrendelő felhívás – ebben két óra (!) határidő szerepelt a beköltözésre. Az érintettek elvileg egy ágyneműt és két rend ruhát, valamint személyes tárgyaikat és „összes élelmiszerüket" magukkal vihették – a gyakorlatban ez a beköltözés szállítóeszközök hiányában annyit jelentett, hogy a legtöbb ember teljes vagyona az a kb. 25–30 kg ingóság maradt, amit magával tudott cipelni. Végül november 29-én Vajna Gábor belügyminiszter rendelete zárta le a gettó felállítását. A rendelet szerint – amelyet azonban csak december 2-án függesztettek ki – minden zsidónak hat napon belül be kellett költöznie a gettó területére, keresztények a kiköltözésre eggyel több nap határidőt kaptak. December 10-én fapalánkkal, illetve téglafallal lezárták a gettó területét. Ettől kezdve csak négy kapun keresztül lehetett bemenni. Továbbra is maradtak azonban a gettó területén kívül legálisan zsidók. Egyrészt a nemzetközi gettó XIII. kerületi házaiban, másrészt

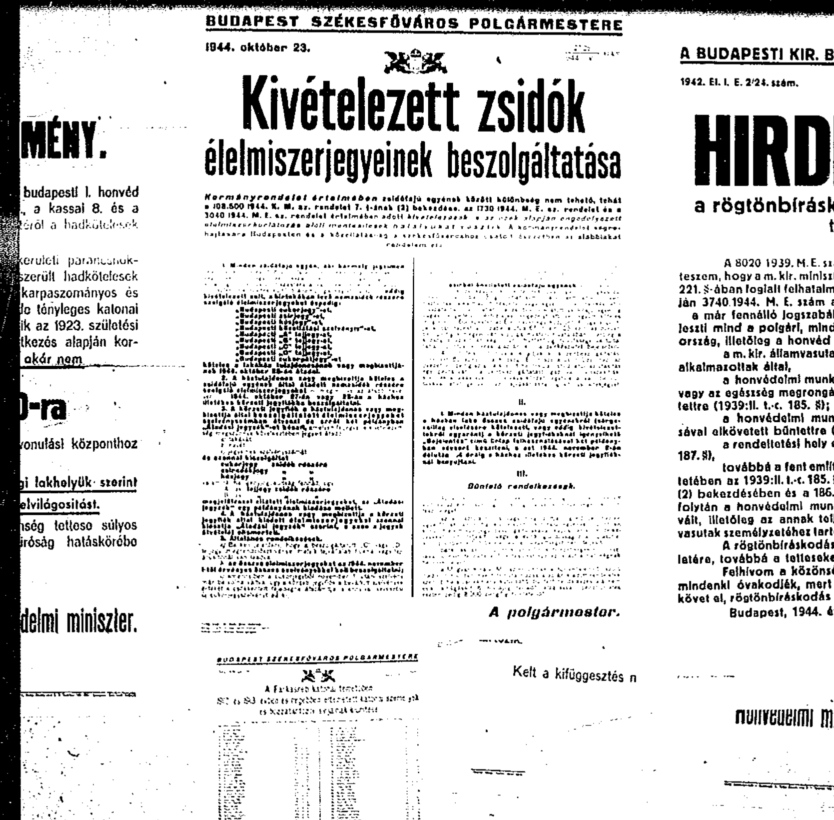

A GETTÓ TÉRKÉPE

Stöckler Lajos
1897–1960

Csipkegyáros, 1944. július 22-től a magyar hatóságok jóváhagyásával újjászervezett Zsidótanács tagja (az első Zsidótanácsot még Eichmann hozta létre). A nyilas puccs után a Zsidótanács tényleges vezetését Stöckler vette át, mivel a korábbi vezető, Stern Samu illegalitásba ment. Bátorságának köszönhető, hogy a VI. kerületi gettó élelmezése nem szűnt meg teljesen: ő tartotta a kapcsolatot a magyar hatóságokkal és ő szervezte meg a gettó belső rendjét is. 1945–1950 között a Pesti Izraelita Hitközség elnöke. 1950-ben letartóztatták, a vádak között az is szerepelt, hogy része volt Wallenberg meggyilkolásában. Fizikai kínzásokkal, többek között elektrosokkolással vették rá a beismerő vallomásra, a börtönben megőrült. Bár az eredeti vádakat Sztálin halála után ejtették, koncepciós perben mégis elítélték. 1956-ban szabadult, a forradalom után rokonsága segítségével emigrált, Ausztráliában halt meg.

MÉNY.

budapesti I. honvéd a kassai 8. és a

-ra

ionulási központhoz

delmi miniszter.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS POLGÁRMESTERE

1944. október 23.

Kivételezett zsidók élelmiszerjegyeinek beszolgáltatása

A polgármester.

Kelt a kifüggesztés n

A BUDAPESTI KIR. BÜ

HIRD

a rögtönbírásk

Budapest, 1944.

FALRAGASZ az addig kivételezett zsidók élelmiszerjegyeinek beszolgáltatásáról

a Nemzetközi Vöröskereszt gyermekotthonaiban, illetve néhány vöröskeresztes kórházban. A nyilas vezetés arra törekedett, hogy ezeket a személyeket is a gettóba tömörítse, ezért egészen 1945. január közepéig többször előfordultak olyan akciók, hogy nyilas pártszolgálatosok egyes házakat kiürítettek és lakóikat a gettóba kísérték. Bujkáló zsidók gettóba költöztetéséről Vajna Gábor belügyminiszter még 1944. december 23-án is plakátokat ragasztatott ki a főváros utcáin.

A gettón belül szörnyű körülmények uralkodtak. Elvileg egyéni főzésre nem volt lehetőség (tüzelőanyag sem), az étkeztetés közkonyhákról történt. Este 17 órától a főváros más területeihez hasonlóan civilek számára a gettóban is kijárási tilalom lépett életbe. 1944. december 28-án a gettóban összesen 291 lakható házat, 4513 lakást, 7726 (más adat szerint 7565) hálószobát és 44 416 személyt írtak össze (vécék nélkül összesen 17 255 helyiség volt a gettó házaiban). Ezek a számok azonban nem tartalmazták az összes itt található épületet, azok közül néhány ugyanis lezárva maradt, zsidók részére nem volt igénybe vehető. Január 2-ára a létszám 52 688 főre nőtt, ebből 5730 volt 14 év alatti gyermek. Január 7-ig további kb. 2500 személyt hurcoltak el a védett házakból a gettóba. Egyes források január 10-ére már 65 ezer főben adják meg a gettó létszámát.

A gettóban a rablások és a gyilkosságok napirenden voltak, amit megkönnyített, hogy a gettón belül semmilyen fegyveres őrszemélyzet nem állomásozott. Vajna Gábor belügyminiszter még azt az egy rendőrőrsöt is, amely a gettó területére került, kitelepítette onnan. Az atrocitásokat zömmel nyilas pártszolgálatosok, ritkábban németek követték el. 1945. január 9-én Wallenberg és Szalai Pál száz rendőrt telepített a gettóba, de ők is tehetetlennek bizonyultak. 1945. január 12-én 44 főt lőttek agyon a Wesselényi utcában.

Raoul Wallenberg
1912–1947?

Svéd üzletember és diplomata, többször járt Magyarországon, ahová mint a svéd követség első titkára 1944 júliusában tért vissza. Útjában szerepe volt annak, hogy az Amerikai Egyesült Államok kormánya által létrehozott, a nácizmus üldözötteinek mentésével foglalkozó hivatal, a War Refugee Board őt látta alkalmasnak arra, hogy Magyarországon mentőakciókat kezdeményezzen. Eredeti küldetése szerint nyolcszáz, svéd kapcsolatokkal rendelkező zsidónak minősített személyt kellett volna biztonságba helyeznie. Wallenberg kreatívan értelmezte feladatát, és a svéd követség nevében csoportos útleveleket helyettesítő védleveleket adott ki, valamint teljes házakat svéd védettség alá helyezett. Ezzel több tízezer ember életét mentette meg. Jelentős hálózatot épített ki az embermentés érdekében, és ennek során magyar politikai kapcsolatait is messzemenően használta. Védettjeinek érdekében személyesen is többször fellépett a deportáló hatóságokkal szemben. Részben neki, illetve a svéd Vöröskeresztnek volt köszönhető, hogy az üldözöttek a város ostroma alatt nem haltak tömegesen éhen. Munkatársai 1945. január 12-én látták utoljára. Ezt követően a szovjet belügyi hatóságok letartóztatták. A vád ellene kémkedés volt. Halálának körülményei máig nem tisztázottak.

HELLER WALTERT (a kép közepén, a kamera felé néz) és többtucatnyi társát 1944. november 28-án mentette meg a deportálástól a Józsefvárosi pályaudvarra érkező Raoul Wallenberg. A svéd védlevéllel rendelkező munkaszolgálatosokat a Szent István-parkba kísérte, majd a már biztonságosabb körülmények között szabadon engedte. A felvételt Wallenberg munkatársa, Veres Tamás fotós készítette.

Nyilasok és házmesterek

Mivel a nyilas erőszakszervek és a rendőrség messze nem tudta megvalósítani a társadalom totális kontrollját, ezért a különféle jogfosztó intézkedések ellenőrzése és foganatosítása részben alsóbb szintekre került.

A nyilaskeresztes párt–hungarista mozgalom 1944-ben korábbi híveinek jelentős részét elvesztette. 1939-ben a budapesti választójogosultak kb. 40 százaléka szavazott szélsőjobboldali pártokra, a budai úri kerületektől kezdve a munkásnegyedekig mindenütt jelentős volt a nyilasok tábora. A nyilasok szavazóbázisát nem annyira az antiszemita program vonzotta – ezen a téren ugyanis a kormánypárt a nyilasoktól nem sokban különbözött –, hanem jóval inkább az az államszocialista, már-már kommunisztikus modell, amelyet a nyilas választóprogram ígért. Néhány év alatt a nyilasok társadalmi támogatottsága jelentős mértékben csökkent. 1944-re már csak a legszegényebb és az ideológiailag erősen elkötelezett párttagok maradtak aktívak. Országosan a nyilas párttagság azonban még 1944 tavaszán is elérte a százezer főt.

Szálasi hatalomátvétele után, 1944 novemberében a fővárosban csupán néhány ezer fegyveres nyilas pártszolgálatos tevékenykedett. Ezek részben újonnan kerültek a mozgalomhoz, emellett sokan voltak olyanok, akik a szovjet hadsereg elől menekültek Budapestre. Az ő egzisztenciájuk megteremtését a kormányzat eleve csak a zsidók vagyonából tudta biztosítani, de az érintettek ezen a téren jelentős önszorgalmat tanúsítottak, és élen jártak a különféle rablásokban.

A különféle zsidóellenes rendelkezések áttételesen komoly jogosítványokkal ruházták fel a házmestereket is. Nekik kellett gondoskodni a lakók naprakész nyilvántartásáról, ellenőrizniük kellett a kijárási tilalom és a különféle korlátozó intézkedések betartását. A mozgósításról szóló rendeletek pedig őket és a házak légoltalmi parancsnokait kötelezték arra, hogy ellenőrizzék, az érintettek eleget tettek-e a behívásnak. Feljelentést tehettek, ha úgy vélték, valamelyik lakó nagy mennyiségű élelmiszert vagy olyan árukészletet „rejteget", amelyet a törvények beszolgáltatni rendeltek, vagy ha azt gondolták, hogy valaki ellenséges rádióadást hallgat. Feljelentésük zsidók esetében szinte bizonyosan az érintettek elhurcolását jelentette, ebből adódott tehát, hogy a házmesterek gyakorlatilag a csillagos házak börtönőreivé és ezzel élet-halál uraivá váltak. Pszichológiai szempontból különösen szerencsétlen dinamikát adott a házmesterek helyzetének az, hogy ők általában jóval szerényebb szociális státusban éltek, mint azok, akiknek akaratlanul is börtönőrévé váltak. Szociális irigység, kisebbségi érzések, korábbi vélt vagy valós sérelmek éppúgy hozzájárultak az indulatok elszabadulásához, mint az anyagi haszonszerzés vágya. Ezen indítékoktól fűtve a házmesterek egy része hatalmával messzemenően visszaélt.

SZÁLASIRA FELESKETETT, NYILAS KARSZALAGGAL ELLÁTOTT HONVÉDEGYSÉG FELVONULÁSA A VÁRBAN A HATALOMÁTVÉTEL UTÁN

Ungváry Rudolf: Egy bérház élménye 1944–1945 fordulóján

A földszintet Orgoványék, a nyilas házmester-család uralta a nyávogó hangú kamaszlányukkal. Feltevésem szerint a házmestertől származtak azok a kitüntetések és rendjelek, melyeket a ház Tüzér utcai oldalán találtam egy-két nappal az oroszok bejövetele után. Valaki még korábban kidobhatta őket a padlásról. Mikor apám néhány előrelátó férfival az oroszok bejövetele előtt közvetlenül végigjárta a hatalmas padlást, az egyik ficakban gondosan tárolt revolvert találtak, melyet apám széles ívben repített ki az utcára. Valószínűleg ez is Orgoványé lehetett. December közepén Orgoványt a konyha ablakából láttam, amint nyilas karszalaggal, csendőr kíséretében felnyitja az egyik első emeleti zsidó lakást. Az ostrom elején, újév és karácsony között, még az oroszok bejövetele előtt feltűnés nélkül távozott a családjával együtt.

Kun páter

A nyilasok körein belül is hírhedtté vált Kun András (1911–1945) minorita szerzetes, aki reverendájára pisztolytáskát, nyilas karszalagot kötött, és „Krisztus szent nevében tűz!" paranccsal személyesen vezényelte a tömeges kivégzéseket. Kun a német megszállás után lépett be a nyilas pártba, miután Szálasitól megtudta, hogy a nyilasok eltörlik a papi nőtlenséget és felosztják az egyházi birtokot. 1944 augusztusában kibombázott szüleinek kiutaltatott a Városmajor u. 33. számú házban egy nagyobb „zsidó" lakást. Ő maga pedig a Városmajor u. 37. alatti nyilasházban, majd az Andrássy út 60.-ban, 1945 januárjától pedig a Németvölgyi u. 5. alatti nyilas villában lakott. A nyilas hatalomátvétel után a BM propagandaosztályának vezetőjévé nevezték ki. Kun és csoportja nemcsak zsidókkal szemben lépett fel, hanem az őt megrendszabályozni kívánó rendőröket is lefogatta, ezért 1945. január 20-án a magyar rendőrség 60 fős csoportja körülvette a Németvölgyi u. 5. számú házat és letartóztatta. 27 rendbeli gyilkosságért még az ostrom vége előtt halálra ítélték, de Szálasi kegyelmi döntése miatt ezt nem hajtották végre. A mit sem sejtő szovjet csapatok szabadították ki rabságából, hamarosan azonban újra letartóztatták. Megtalálták naplóját is, amiben gyilkosságai egy részét dokumentálta. A népbíróság halálra ítélte és kivégezték.

Ember-mentők

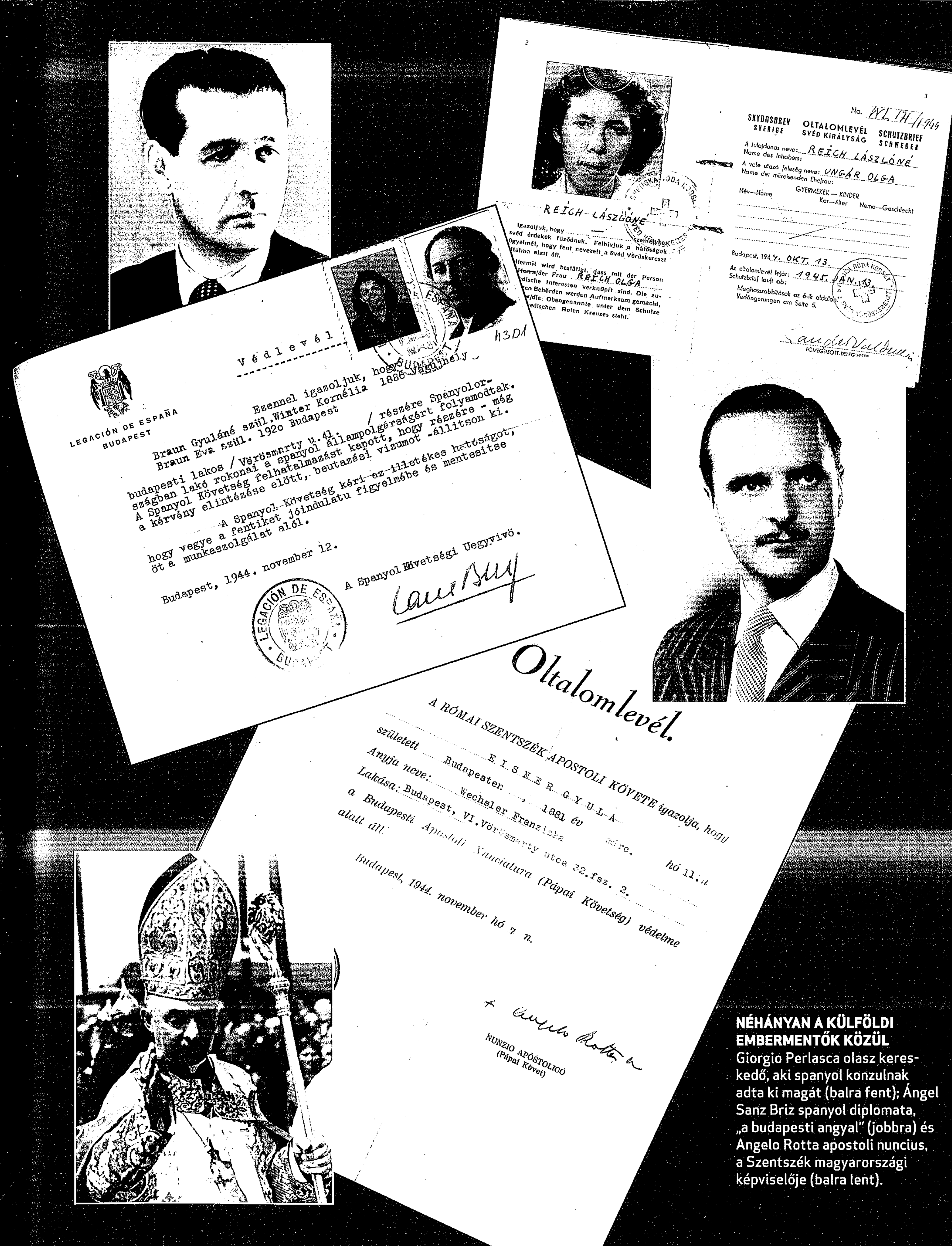
A külföldi mentőakciók ellenére a központi és az újlipótvárosi nemzetközi gettó lakói okkal tartottak attól, hogy a nyilasok teljes megsemmisítésüket tervezik. A rémhíreket csak erősítették az egyre szaporodó atrocitások. Ezzel szemben a német katonaság az ostrom alatt inkább menedéket, mint fenyegetést jelentett a csillagos házak lakóinak.

A zsidómentő erőfeszítések közül a különféle védlevelek a legismertebbek. 1944 nyarától Svájc, majd Svédország, Portugália, Spanyolország és a Vatikán budapesti követsége is kiadott védleveleket, amelyek azt tanúsították, hogy felmutatója az érintett ország állampolgára. Ezeknek az oltalomleveleknek nemzetközi jogi alapjuk valójában nem volt, ráadásul tömegessé vált hamisításuk, elsősorban a svájci dokumentumok esetében, amelyekből az engedélyezett kontingens legalább tízszeresét állították elő. A németek ezeket a védleveleket érvénytelennek tekintették, viszont Szálasi, aki fontosnak tartotta, hogy rendszerét diplomáciailag elismerjék, hajlandó volt azokat bizonyos mértékig figyelembe venni, és érdekes módon a németekkel szemben az ő akarata érvényesült. A gyakorlatban azonban a védlevelek értéke meglehetősen kétséges volt, mivel a nyilas pártszolgálatosok az igazoltatások során ezeket a dokumentumokat sokszor széttépték. Az üldözöttek szempontjából több biztonságot jelentett, ha arra hivatkoztak, hogy vidéki keresztény menekültek (mert ebben az esetben először zsidóságukat kellett bizonyítani), mintha a védleveleikkel érveltek volna, azok ugyanis minden kétséget kizáróan bizonyították, hogy ők zsidók (egyetlen eset sem ismert, hogy nem zsidó személy igényelt volna bármilyen jogcímen védlevelet, és ezt a nyilasok is pontosan tudták).

A védlevelek tulajdonosait 1944. november 12-től az úgynevezett nemzetközi gettóba tömörítették. Ebben az akcióban több mint ötszáz rendőr vett részt napokon keresztül. A nemzetközi gettó házait a XIII. kerület újlipótvárosi részén, a Nagykörút és a Szent István-park közötti területen jelölték ki. 72 ház „svájci" védettséget kapott, emellett voltak „vatikáni", „spanyol", „portugál", „kormányzói kivételezett" és „vöröskeresztes" házak is. A védett házak száma 1945 januárjáig először nőtt, de december végétől csökkent, mivel a nyilas vezetés megkísérelte felszámolásukat. A védett házakban közel 40 ezer személy vészelte át a zsidóüldözést.

A gettó lakói érthető módon attól féltek, hogy a nyilasok még a szovjet csapatok megérkezése előtt végrehajtják teljes megsemmisítésüket. Ezeket a rémhíreket csak erősítették az egyre fokozódó atrocitások, amin a gettó bejárataihoz rendelt közös nyilas és rendőri őrség sem tudott változtatni.

Karl Pfeffer-Wildenbruch, a budapesti német erők parancsnoka 1957-ben

SKYDDSBREV SVERIGE — OLTALOMLEVÉL SVÉD KIRÁLYSÁG — SCHUTZBRIEF SCHWEDEN

A tulajdonos neve: REICH LÁSZLÓNÉ

A vele utazó feleség neve: UNGÁR OLGA

Budapest, 1944. OKT. 13.

Az oltalomlevél lejár: 1945. JAN. 13.

Védlevél

LEGACIÓN DE ESPAÑA BUDAPEST

Ezennel igazoljuk, hogy Braun Gyuláné szül. Winter Kornélia 1886 Vágújhely, Braun Éva szül. 1920 Budapest budapesti lakos / Vörösmarty u. 41 / részére Spanyolországban lakó rokonai a spanyol állampolgárságért folyamodtak. A Spanyol Követség felhatalmazást kapott, hogy részére – még a kérvény elintézése előtt, beutazási vizumot – állitson ki.

A Spanyol Követség kéri az illetékes hatóságot, hogy vegye a fentiket jóindulatu figyelmébe és mentesitse őt a munkaszolgálat alól.

Budapest, 1944. november 12.

A Spanyol Követségi Ügyvivő.

Oltalomlevél.

A RÓMAI SZENTSZÉK APOSTOLI KÖVETE igazolja, hogy EISNER GYULA született Budapesten 1881 év ... hó 11. Anyja neve: Wechsler Franziska. Lakása: Budapest, VI. Vörösmarty utca 32. fsz. 2. a Budapesti Apostoli Nunciatura (Pápai Követség) védelme alatt áll.

Budapest, 1944. november hó 7 n.

NUNZIO APOSTOLICO (Pápai Követ)

NÉHÁNYAN A KÜLFÖLDI EMBERMENTŐK KÖZÜL
Giorgio Perlasca olasz kereskedő, aki spanyol konzulnak adta ki magát (balra fent); Ángel Sanz Briz spanyol diplomata, „a budapesti angyal" (jobbra) és Angelo Rotta apostoli nuncius, a Szentszék magyarországi képviselője (balra lent).

A gettó megmenekülése

Lévai Jenő, a gettó első és idáig egyetlen hazai krónikása a gettó megmenekülését annak tulajdonította, hogy Szalai Pál, a nyilaspárt rendőrséghez kirendelt összekötője, aki valójában Raoul Wallenberg legfontosabb bizalmasainak egyike volt, Wallenberg nevében nyíltan megzsarolta a pesti német csapatok parancsnokát, Gerhard Schmidhuber vezérőrnagyot, hogy amennyiben a gettóban mészárlás történik, akkor azért a német csapatok lesznek felelősek. Lévai állításainak forrása elsősorban Szalai Pál rendőrségi, illetve népbírósági vallomása volt. 1945. február 17-én a BRFK politikai osztályán, azaz az Andrássy út 60.-ban Szalai azt vallotta, hogy „a gettó területére kirendelt rendőri erők vezetője jelentette nekem, hogy akció indul párt, német és rendőri részről, hogy a gettót legyilkolják. Felhívtam Schmidhuber német tábornokot, hogy tud-e arról, hogy az ő embereik a VII. kerületi pártszervezet vezetésével le akarják gyilkolni a gettót. Német részről egy Mumi nevezetű százados, a párt részéről Lucska Vilmos vezette volna. A német tábornokban győzött a jobb belátás. Magához rendelte dr. Vajna Ernőt, a nyugatról ide küldött pártmegbízottat, és Kubissy rendőr őrnagyot. Az én tiltakozásomra felelősségre vonta Lucska Vilmost, és azonnal letartóztatta az egyik német katonát, aki az akcióban részt akart venni." Lucska az ellene indított és őt akasztófára juttató perben mindent úgy ismert el, ahogyan azt Szalai első vallomásában is állította – ez nagy mértékben hitelesíti a történetet. Azt azonban nem tudjuk, hogy milyen szerepe volt ebben Wallenbergnek, és hogy mit is jelent az, hogy a német tábornokban „győzött a jobb belátás". Veres Tamás 1944 őszén Wallenberg megbízásából fényképezett országúti halálmeneteket, valamint a Józsefvárosi pályaudvaron a deportálásokat. 1945. január 12-én azt a megbízást kapta Wallenbergtől, hogy sokszorosítson le 80 példányban egy német szöveget, amelyet Schmidhuber írt alá, és amelyben megtiltja a gettó területén az atrocitásokat. Sajnos ezekből a dokumentumokból egy példány sem került elő. Erről azonban említést tesz visszaemlékezéseiben a Wallenberggel együtt dolgozó Per Anger svéd diplomata is.

CARL LUTZ az 1970-es években

KARL PFEFFER-WILDENBRUCH 1943-ban

SS-rendőrök az ostromlott Budapesten

A Budapestre szorult SS-rendőri alakulatok egyes tagjai több gyilkosságot is elkövettek. Vezetőik között több olyan személy tevékenykedett, akik korábban is tevőleges szerepet játszottak tömeggyilkosságokban. A sor mindjárt Helmut Dörnerrel kezdhető, aki Görögországban partizánvadászat ürügyén több háborús bűncselekményt követett el. Pfeffer-Wildenbruch az SS-rendőrtiszt Dörnert 1944 végétől Schmidhuber mellé rendelte, mivel nem bízott meg benne. A város bekerítése után Budapesten maradt a Gestapo több tisztje is. Közülük két személyt kell külön megemlíteni: az „Einsatzgruppe G", illetve a német Biztonsági Rendőrség (Sicherheitspolizei) vezetője Hans-Ulrich Geschke volt. 1942-ben mint a prágai Gestapo parancsnoka, komoly szerepet kapott Lidice lakosságának lemészárlásában. Budapesti helyettese, Rainer Gottstein 1944 márciusától először Kassán, majd Miskolcon koordinálta a zsidóság auschwitzi deportálását, azután részt vett a kiugrási kísérlet leverésében. Mindketten szorosan együttműködtek a nyilas Nemzeti Számonkérő Különítmény budapesti egységeivel, és ebben a funkcióban mindennapi tevékenységükhöz tartozott szökött munkaszolgálatosok, zsidók és politikailag gyanús elemek letartóztatása, kínzása és kivégzése.

HANS-ULRICH GESCHKE 1944-BEN

Carl Lutz volt budapesti svájci követnek azt írta, hogy még 1944 végén ő küldött őrséget a gettó kapuihoz azért, hogy megakadályozza az atrocitásokat. Furcsa, hogy Lutz, aki nagy személyes bátorságról tett tanúságot és élen járt a zsidók mentésében, kifejezetten kedvelhette őt, aki az ostrom során ki sem mozdult biztos bunkeréből. Kettejük baráti viszonyát bizonyítja a rendkívül szívélyes levélváltás, ami a volt SS-rendőrtábornok és a zsidómentő svájci diplomata között 1955-től, utóbbi hadifogságból történő kiszabadulásakor szinte azonnal elkezdődött és hamarosan kölcsönös vendégeskedésekkel folytatódott. Jellemzi kettejük jó viszonyát, hogy Lutz már első levelében is azt írta, hogy „amit én átéltem Budapesten, az nem mérhető az Ön nagyszerű teljesítményeihez és gondjaihoz". A kései történész pedig csak csodálkozik, hogy ezt Lutz vajon hogyan is érthette?

A gettó megsemmisítésének terve kapcsán fontos figyelembe venni azt, hogy a nyilasok nem kaptak felsőbb parancsot a tömeggyilkosságra – ez Szálasi politikai szándékaival is ellenkezett volna, neki ugyanis fontos volt, hogy a „védett házak" megkíméléséért cserébe kormányát a semleges országok elismerjék. Másrészt viszont nemcsak a budapesti nyilasok gondolták, hogy minél több zsidót gyilkolnak meg, annál jobb, hanem a nyilas párt számos más vezetője is így vélekedett, nem beszélve azokról, akik ugyan aktívan nem gyilkoltak, de már ekkor a „zsidó bosszú" rémképét vizionálták. Az nyilvánvaló, hogy 1945 januárjában a budapesti nyilasoknak már technikai lehetőségük sem volt arra, hogy a gettó majdnem 70 ezer lakóját meggyilkolják, azt azonban még megtehették, hogy vérfürdőket rendeznek – mint ahogyan azt a budai oldalon meg is tették a Maros utca és a Városmajor utca kórházaiban, ahol gyilkosságaiknak mintegy 400 fő esett áldozatul. Emellett nem elhanyagolható a többségi társadalom bénultsága és ezzel összefüggésben az említett „zsidó bosszútól" való félelem sem. Több forrás is van arra, hogy nem tekinthető egyedi esetnek az a vélemény, amit Fenyő Miksa jegyzett fel naplójában: „Két diakonissza beszélget. Az egyik: – Egészen bizonyos hogy a nyilasok valamilyen szörnyűségre készülnek a gettó ellen. – A másik: – Sajnálom a szerencsétleneket, de talán jó ez így, mert akkor nem lesz alkalmuk bosszút állni." E vélemény mellett azonban meg kell említeni azt is, hogy a városban több mint 30 ezer személyt keresztények bújtattak.

Az biztos, hogy a főváros nyilas pártszervezetei Budapest bekerítése és a nyilas vezetés elmenekülése után teljesen önállóvá váltak. Már korábban is jellemző

volt, hogy az egyes pártszervezetek nem sokat törődtek a központ utasításaival akkor, ha zsidó vagyon elrablásáról vagy zsidók meggyilkolásáról volt szó. Lehetséges, hogy a nyilas párt „mozgalmi" szárnya már 1944. október 15-e után megfogalmazta azt, hogy a zsidókérdést minél több érintett fizikai megsemmisítésével kell megoldani. Eközben más nyilas vezetők, mint például Kovarcz Emil, Fiala Ferenc vagy Omelka Ferenc antiszemiták voltak ugyan, de az egyéni gyilkosságokat igyekeztek megakadályozni, mivel tudták, hogy az a párt teljes széteséséhez vezet (Kovarcz), vagy - ezen felül - morális okokból is elfogadhatatlannak tartották a mészárlást (Fiala, Omelka).

A Wehrmacht és a Waffen-SS katonái általában jóval kisebb veszélyt hoztak a zsidókra, mint a magyar csendőrök, az SS-rendőrök vagy a nyilas pártszolgálatosok, sőt a német katonaság az ostrom alatt inkább menedéket, mint fenyegetést jelentett a csillagos házak lakóinak. Erről több beszámoló is tanúskodik. 1944. október 17-én a Duna-parton egy Wehrmacht-tiszt állított le egy kivégzést. Az Abonyi és a Szent Domonkos (ma Cházár András) utcák sarkán álló zsidó iskolában (a mai Radnóti Gimnázium) például az mentette meg a Duna-partra hurcolástól az ott bujkáló zsidókat, hogy egyikük felhívta a német parancsnokságot, és nem sokkal később német katonák érkeztek a helyszínre, akik elkergették a nyilasokat. A sor folytatható.

1945. január 11-én nyilasok és néhány SS-rendőr a Wesselényi utca 27. és 29. számú házakban 45 személyt lőttek agyon. Ezt követően terjedt el a gettó felszámolásának terve. Jelenleg nem rekonstruálható pontosan, hogy milyen nyilas terv létezett a gettó teljes megsemmisítésére, illetve hogy erről a nyilas hierarchián belül milyen szinten született döntés. Ami biztos, hogy Szalai Pál, a rendőrséghez kirendelt nyilas pártmegbízott ezzel a hírrel kereste fel Schmidhubert és a segítségét kérte. Az is biztos, hogy fellépésének

GERHARD SCHMIDHUBER

A 13. PÁNCÉLOSHADOSZTÁLY 4. PÁNCÉLOS EZREDÉNEK A KITÖRÉS SORÁN KILŐTT HARCKOCSIJA A RETEK UTCÁBAN

hatására Schmidhuber Szalai jelenlétében berendelte magához Lucska Vilmost, a nyilas pártszervezet illetékes vezetőjét, valamint Kubissy Béla rendőrfelügyelőt, a területileg illetékes rendőrtisztet, és előttük szigorú utasítást adott arra, hogy a gettó biztonságát szavatolni kell. Erre minden érintett ugyanúgy emlékezett, bár meghallgatásukra egymástól teljesen függetlenül került sor. Kubissy 1945. március 6-án tett erről vallomást Budán, a Tárogató úti politikai rendőrségen, Szalai ugyanebben az időszakban Pesten az Andrássy út 60.-ban vallott erről, 1949-ben pedig Lucska Vilmos is ezzel egybevágó vallomást tett népbírósági perében.

Schmidhuber tábornok zsidómentő magatartását áttételesen igazolja, hogy nem sokkal a háború után ordonánctisztje is leírt egy esetet, amikor parancsnoka utasítást adott egy gettóban gyilkoló SS-katona letartóztatására. Az is biztos, hogy az utolsó napokban az ő katonái vették át a gettó őrzését. Január 16-án érték el az első szovjet csapatok a Wesselényi utcában a gettó határát. A gettóban csak szórványosan került sor harcokra: a német katonáknak ekkor már amúgy is visszavonulási parancsuk volt. Másnapra a gettó területéről eltűntek a német csapatok, január 18-án reggel pedig a teljes pesti oldal a szovjet hadsereg birtokába került. Schmidhuber a kitörésig vezette csapatait a budai harcokban. A sötétben rosszul látó tábornok 1945. február 11-én este 9–10 óra táján a Széna téren halálos lövést kapott, testét az Ostrom utcai harckocsiárokba temették, később pedig azonosítás nélkül exhumálták. Földi maradványai feltehetően a budaörsi német katonai temetőbe kerültek.

Szalai Pál

1915–1994

Magántisztviselő, 1936-tól vett részt szélsőjobboldali mozgalmakban, 1937 nyarán országos ifjúsági vezetőnek nevezték ki. Politikai tevékenysége miatt többször letartóztatták, egyszer öt hónapra internálták, 1939-ben egy év börtönre ítélték. 1942 októberében kilépett a pártból és utazó ügynökként helyezkedett el. A nyilas hatalomátvétel után a rendőrség országos felügyelője és a budapesti rendőrfőkapitány mellé rendelt pártmegbízottnak nevezték ki. Ebben a funkcióban rengeteg embert mentett meg, Wallenberg egyik legfontosabb kapcsolata volt. 1945 után a Népbíróság igazolta, de 1953-ban a Wallenberg meggyilkolása kapcsán indított koncepciós perben újra letartóztatták. 1954-ben szabadult, 1956 decemberében az USA-ba emigrált. 2008-ban posztumusz a Világ Igaza kitüntetést kapta.

A szovjet hadikövetek

A magyar főváros ostromának kezdetén a szovjet hadvezetőség megadásra szólította föl a német–magyar helyőrséget. Az ultimátumot vivő két szovjet százados a küldetés során életét vesztette. A szovjetek, később pedig a magyar történészek a németeket vádolták a parlamenterek meggyilkolásával. Feltűnő azonban, hogy a háború után sem a Wehrmacht és az SS terhére rótt háborús bűnök között, sem a Budapestet védő és 1946-ban halálra ítélt magyar parancsnok, Hindy Iván vezérezredes népbírósági tárgyalásán nem merült fel a két hadikövet halála.

Steinmetz Miklós és Ilja Afanaszjevics Osztapenko neve feltehetően nem sokat mond azok számára, akik az 1980-as években vagy még később születtek. Az idősebbek többsége viszont feltehetően még színes emlékeket őriz azokról az iskolai ünnepélyekről, amelyeket a két hős szovjet katona emlékére celebráltak minden év februárjában, Budapest „felszabadulásának" kötelező piros betűs ünnepnapján. Mindkettejükről fontos köztéri szobrok is készültek, amelyeket haláluk helyszínén állítottak fel, úttörőcsapatokat és utcákat neveztek el róluk, és Steinmetz Miklós nevét évtizedeken át viselte középiskola Pestszentlőrincen és Komlón. A két parlamenter alakja beleégett generációk kollektív emlékezetébe. Az „Osztyapenkó" szobor ráadásul nemcsak egyszerű emlékmű volt, hanem fontos vonatkoztatási pont is: mindenki, aki a Balatonhoz vagy Hegyeshalom felé utazott, érintette a szobrot, mert mellette vezetett az első magyar autópálya útvonala. A Szolnok felé vivő 4-es főút mellett, Vecsés határában pedig Steinmetz szobra állt. Ma már erre a helyszínen semmi sem emlékeztet.

FARKAS MIHÁLY beszél az első Steinmetz-szobor avatóünnepségén, 1948. december 29-én

KERÉNYI JENŐ Osztapenko szobrát mintázza

MIKUS SÁNDOR az 1956-ban ledöntött Steinmetz-emlékmű helyett felállítandó új, egyalakos szobron dolgozik

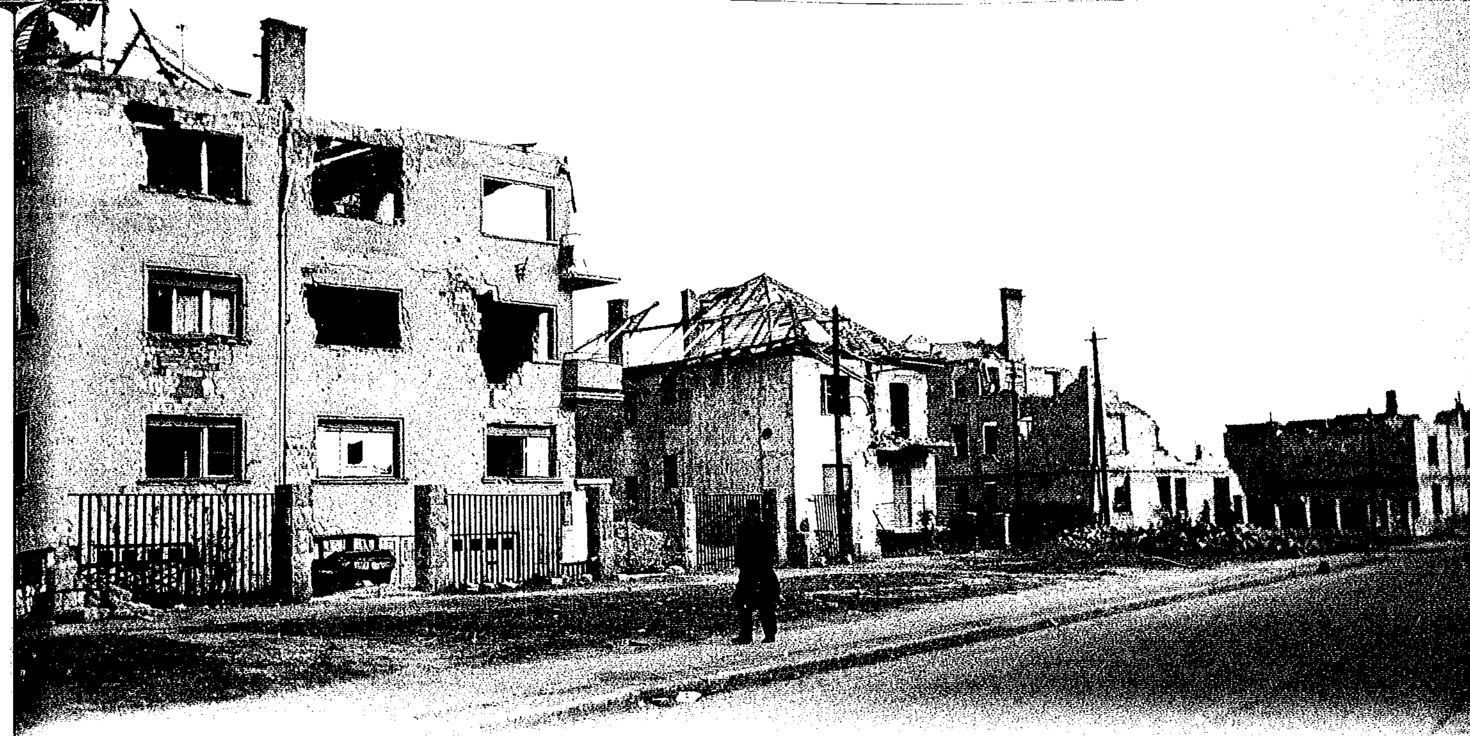
Csata Budapestért

Budapest ostroma a második világháború egyik leghosszabb és leghevesebb városostromának bizonyult, mivel a védősereg parancsnoka Hitlertől határozott parancsot kapott a magyar főváros mindenáron való tartására.

A hadművelet 102 napja alatt a szovjet hadsereg saját adatai szerint naponta majdnem háromezer katonát, 16 harckocsit, 38 löveget és aknavetőt, valamint 2-3 repülőgépet vesztett - igaz, ennek többségét nem a városon belül, illetve annak határában zajló harcokban, hanem a német felmentési kísérletek következtében. Rogyion Malinovszkij marsall 2. Ukrán Frontja már 1944. november 3-án elérte a város mai közigazgatási határait, de december végéig a pesti oldalon nem tudtak elérni jelentősebb sikereket. December 24-én azonban a Dunántúlon áttört a Fjodor Tolbuhin marsall vezette 3. Ukrán Front, és elérte Budát. Három nap múlva a bekerítés teljessé vált. Malinovszkij és Tolbuhin egyaránt minél előbb birtokba akarta venni Budapestet, hogy Pozsony és Bécs irányában törhessen előre. Az ostrom azonban rendkívül időrablónak ígérkezett, és ebből már ízelítőt nyújtottak a november–decemberi harcok is. Hogy a helységharc rendkívüli áldozatokkal jár, azt mind Malinovszkij, mind Tolbuhin tapasztalatból tudhatta, hiszen hadseregparancsnokként részt vettek a sztálingrádi csatában. Milliós lakosságú európai nagyvárost azonban még nem ostromolt a Vörös Hadsereg. Budapest jelentős erőket, 15 szovjet és három román hadosztályt kötött le, amelyekre égetően szükség lett volna a nyugati előrenyomuláshoz. Emellett a magyar fővárosnak komoly politikai jelentősége is volt, mivel Sztálin abban reménykedett, hogy Budapest eleste demoralizálni fogja a magyar hadsereget.

SZOVJET EGYSÉGEK
Budapest keleti határánál

A BUDAÖRSI ÚT
az ostrom után

Mivel a Kárpát-medencében még ekkor is a magyar honvédség adta a tüzérség mintegy ötven, illetve a gyalogság közel harminc százalékát, a magyar katonák kiesése pótolhatatlan lett volna a német vezetésnek.

A szovjet hadvezetőség 1944. december 29-én – Sztálin hozzájárulásával – megadásra szólította föl a német–magyar helyőrséget. Az ultimátum számos nagyvonalú kedvezményt helyezett kilátásba: a magyaroknak azonnali szabadon bocsátást, a németeknek a háború befejezése utáni azonnali hazamenetelt ígért. Mindenki megtarthatta volna egyenruháját, kitüntetéseit, a tisztek oldalfegyverüket is. Mindenkinek élelmiszerellátmányt ígértek, a sebesülteknek, betegeknek az azonnali orvosi ellátást. Más kérdés, hogy ezeket a nagylelkű feltételeket – amelyekhez hasonlóakat más bekerítő hadműveletek alkalmával is meghirdettek – betartották volna-e. Feltehetően nem, de ezt nem tudhatjuk, mivel a második világháború során a német csapatok egyetlen alkalommal sem voltak hajlandóak letenni a fegyvert, ha bizakodhattak a harc tovább folytatásában. Mindenesetre Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornoknak, a budapesti védősereg parancsnokának Hitlertől határozott parancsa volt Budapest tartására, és ennek birtokában el kellett utasítania az ultimátumot.

A feltételeket átadó két szovjet százados küldetése tehát sikertelenül végződött. A szovjet hadvezetés, rájuk hivatkozva később évtizedeken át magyar történészek is, a németeket vádolták a parlamenterek meggyilkolásával. Ezt a vádat először az 1945 kora tavaszán vetített szovjet propaganda-híradó közvetítette.

Feltűnő, hogy a háború után a Wehrmacht és az SS terhére rótt háborús bűnök között sehol másutt nem szerepelt parlamenterek meggyilkolása, ilyen vagy ehhez hasonló eset az egész háború alatt amúgy sem fordult elő. Pfeffer-Wildenbruchot – akit háborús bűnösként állítottak Moszkvában bíróság elé – a kihallgatások során nem faggatták a parlamenterek halála miatt, s a kérdés a bírósági tárgyalásokon sem merült fel. Ugyancsak nem szerepelt a vád az 1946-ban halálra ítélt magyar parancsnok, Hindy Iván vezérezredes népbírósági tárgyalásán sem.

A parlamenterek ügyét a szovjet igazságszolgáltatás azonban mégis kihasználta. A Katyn-ügyben lefolytatott kirakatperhez hasonlóan, melynek során több német tisztet ítéltek halálra és végeztek ki ártatlanul, Budapest esetében is kreáltak bűnbakot. Erich Klein százados, a Feldherrnhalle páncélgránátos hadosztály I. tüzérosztályának parancsnoka alá tartozott a Budaörsi út térségének tüzérsége. 1948-ban, a hadifogságban perbe fogták az Osztapenko-üggyel kapcsolatban. A vele szemben alkalmazott fizikai kényszer ellenére sem ismerte el a vádat, a tárgyalás során mégis halálra, majd 25 év börtönre ítélték, és csak 1953-ban szabadult meg a szovjet fogságból, szinte utolsóként. Klein századost az orosz katonai ügyészség 1993-ban rehabilitálta, ami utólag is bizonyítja a vádak légből kapottságát.

ERICH KLEIN
1944-ben

Steinmetz és Osztapenko útja

A szovjet parlamenterek halála valószínűleg nem parancsnak, hanem a körülmények szerencsétlen összjátékának következménye volt.

Az ultimátumot Budán Ilja Osztapenko századosnak, Pesten Steinmetz Miklós századosnak kellett volna átadnia. A magyar származású, a Szovjetunióban nevelkedett és a spanyol polgárháború idején Malinovszkij tolmácsaként, majd felderítőként tevékenykedő Steinmetz el sem érte a német vonalakat. Litteráti-Loótz Gyula, a 12. tartalékhadosztály páncéltörőosztályának parancsnoka így emlékezett vissza:

„Kora délelőtt az egyik lövegvezetőm jelentette, hogy Vecsés irányából orosz dzsip közeledik, fehér zászlóval. Kiszaladtam az Üllői út szélén elrejtett ágyúimhoz, és magam is meggyőződtem a jelentés valódiságáról. Tőlünk az oroszok irányában körülbelül 150–200 méterre az Üllői út macskakövein, sakktáblaszerűen tányéraknák voltak lefektetve, szemmel jól láthatóan. (...) Legnagyobb meglepetésünkre a dzsip, amelyben megállapításom szerint csak két ember ült – a sofőr mellett ülő személy kezében egy botra felerősített fehér kendő lebegett – csupán lelassított az aknák előtt, majd lépésben megpróbált az aknasorok között áthajtani. Ez nem is látszott reménytelen kísérletnek. Ugyanis az aknák páncélosok ellen voltak telepítve, ezek nyomsávja majdnem kétszer olyan széles, mint egy dzsipé. Viszont az aknák rendszertelen fekvése arra kényszerítette a gépkocsivezetőt, hogy szlalomszerűen hajtva próbáljon az aknazár túloldalára jutni. Mondhatom, rendkívül izgalmas látvány volt, és feszülten figyeltük, sikerül-e a hajmeresztő kísérlet. Néma csend uralkodott, egyik oldalról sem esett lövés. Minden a pillanat tört része alatt történt. Irtózatos dörrenés, fehéres szürke füst, a kocsi eleje a levegőbe emelkedett és groteszk látványt nyújtott, ahogy a botra erősített fehér zászló nagy ívben repült a levegőben. Amikor a füst eloszlott, a szétroncsolt kocsi ott állt az aknazár közepén. A két orosz egymásra borulva, mozdulatlanul ült a dzsipen. A tányérakna a kocsi bal oldalán robbant, a sofőr feltehetően a bal első kerékkel hajtott rá...”

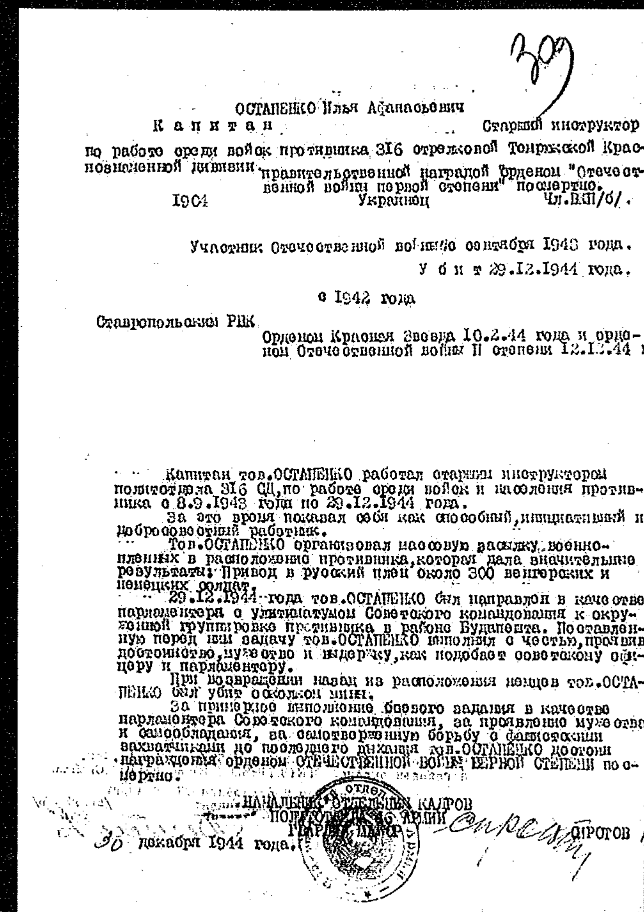

STEINMETZ AZ 1940-ES ÉVEKBEN

Egy új bizonyíték

Nemrégiben hozták nyilvánosságra Osztapenko és két kísérője, Orlov hadnagy és Gorbatjuk őrmester kitüntetési felterjesztési javaslatát. Mindhárom iratban az áll, hogy a parlamentereket visszaútjukon aknaszilánk sebesítette meg halálosan. Orlov kitüntetési felterjesztésében szó szerint az szerepel, hogy „Osztapenko kapitány a mi aknavetőtüzünkbe került, és egy aknaszilánktól érte a halál”. Mindez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a szovjet csapatok ebben az időszakban súlyos kommunikációs nehézségekkel küzdöttek. Tolbuhin 1945. február 20-i parancsában felsorolta a legfontosabb hiányosságokat; eszerint néhány egység rádióval sem rendelkezett, mások pedig képtelenek voltak annak kezelésére.

Steinmetz esetében a hivatalos orosz verzió jelenleg is az, hogy vele a „németek gépfegyvertüze” végzett.

309

ОСТАПЕНКО Илья Афанасьевич
Капитан — Старший инструктор по работе среди войск противника 316 стрелковой Темрюкской Краснознаменной дивизии
правительственной наградой Орденом "Отечественной войны первой степени" посмертно.
1904 — Украинец — Чл.ВКП/б/.

Участник Отечественной войны с сентября 1943 года.
Убит 29.12.1944 года.

с 1942 года

Ставропольским РВК

Орденом Красная Звезда 10.2.44 года и орденом Отечественной войны II степени 12.12.44

Капитан тов.ОСТАПЕНКО работал старшим инструктором политотдела 316 СД, по работе среди войск и населения противника с 8.9.1943 года по 29.12.1944 года.
За это время показал себя как способный, инициативный и добросовестный работник.
Тов.ОСТАПЕНКО организовал массовую засылку военнопленных в расположение противника, которая дала значительные результаты: Привод в русский плен около 300 венгерских и немецких солдат.
29.12.1944 года тов.ОСТАПЕНКО был направлен в качестве парламентера с ультиматумом Советского командования к окруженной группировке противника в районе Будапешта. Поставленную перед ним задачу тов.ОСТАПЕНКО выполнил с честью, проявив достоинство, мужество и выдержку, как подобает советскому офицеру и парламентеру.
При возвращении назад из расположения немцев тов.ОСТАПЕНКО был убит осколком мины.
За примерное выполнение боевого задания в качестве парламентера Советского командования, за проявленное мужество и самообладание, за самоотверженную борьбу с фашистскими захватчиками до последнего дыхания тов.ОСТАПЕНКО достоин награждения орденом ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ ПЕРВОЙ СТЕПЕНИ посмертно.

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛЕНИЯ КАДРОВ ПОЛИТОТДЕЛА 46 АРМИИ
ГВАРДИИ МАЙОР — СИРОТОВ
30 декабря 1944 года.

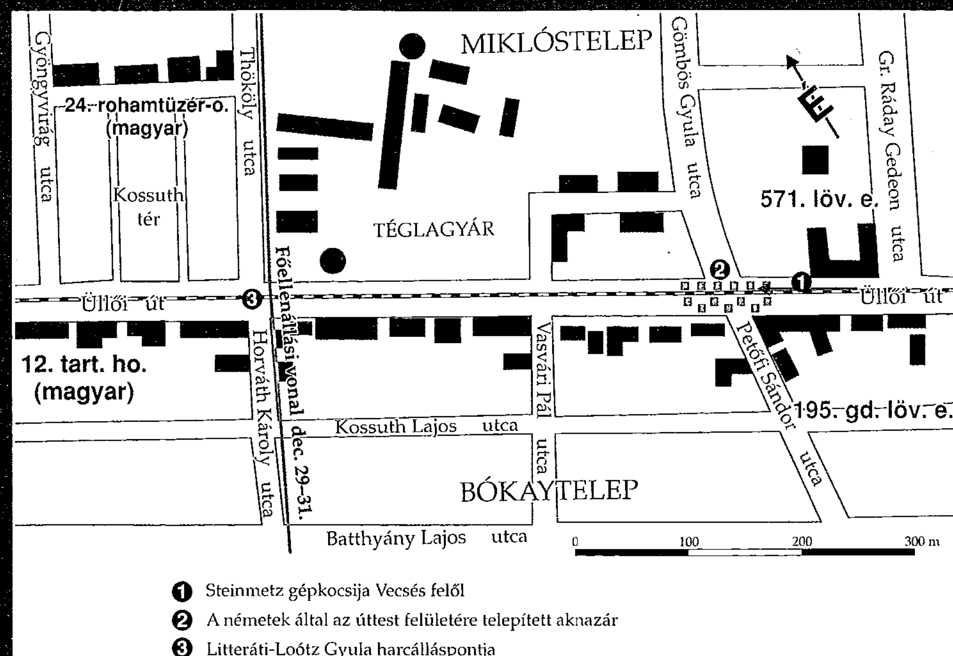
OSZTAPENKO SZÁZADOS 1944. DECEMBER 30-ÁN KELT KITÜNTETÉSI FELTERJESZTÉSE

Litteráti-Loótz visszaemlékezése azonban komoly problémákat vet fel annak, aki a helyszínen is rekonstruálni szeretné a történteket. Harcálláspontjáról ugyanis sem ma, sem 1945-ben nem volt látható az eset, mivel közte és a szovjet első vonal közt mintegy ötméteres a szintkülönbség, mely a kilátást teljesen eltakarja, ráadásul az út nem egyenes, hanem mintegy 5 fokos szögben észak felé elhajlik, ami tovább korlátozza a kilátást. Litteráti-Loótz leírása ezen felül is több pontatlanságot tartalmaz, nem említi, hogy a parlamenter halála után tűzharc alakult ki, sőt állítása szerint aznap semmi érdekes nem történt (*„csendes nap, ronda idő”* volt), macskakövesnek tudja az Üllői út ezen szakaszát, holott még a környéken sem volt ilyen útborítás. Tehát Litteráti-Loótz vagy rosszul adta meg harcálláspontjának helyét, vagy a parlamenterek halálára emlékezett pontatlanul, de az is lehet, hogy leírása tartalmilag nem fedi a valóságot.

Korántsem kizárható lehetőség, hogy Litteráti-Loótz leírása nem a valós körülményeket ismerteti. Mivel a terepadottságok miatt a parlamenterek észrevétele és halála között csak rendkívül csekély idő telhetett el, a látási viszonyok kedvezőtlenek voltak (gyengén havazott, köd volt és kb. -4 fokos hőmérséklet uralkodott), könnyen elképzelhető, hogy valamelyik lövegvezető idegességében megpillantva a közelgő járművet azonnal elsütötte a páncéltörő ágyút.

Az igazságot feltehetően már sohasem fogjuk megtudni. Biztos azonban, hogy a szovjet hadikövet nem azért halt meg, mert az volt a parancs, hogy a parlamentert meg kell gyilkolni: halálának minden valószínűség szerint a véletlen és hanyagság volt az oka.

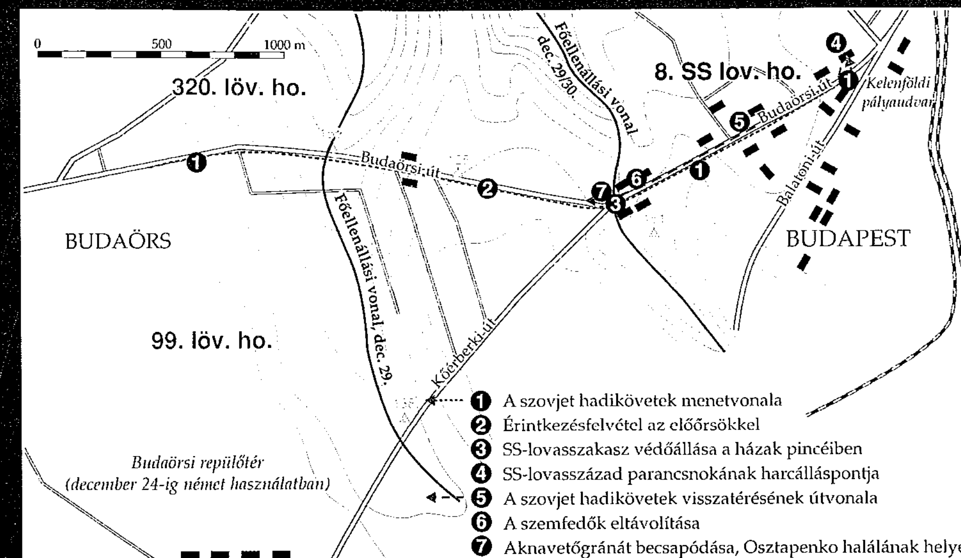
A budai parlamentercsoportnak először szerencséje volt. Bár elindulásuk után nyomban tüzet kaptak, senki sem sebesült meg, mert csak a lábuk elé lőttek. Némi tanakodás után újra megpróbálkoztak az átjutással, és lövés nélkül eljutottak a német vonalakig. Sahvorosztov őrnagy, a 318. lövészhadosztály felderítőfőnöke, aki a parlamenterek átjutását figyelte, még ez előtt megkapta a telefonértesítést Steinmetz és társa haláláról, mégsem állította le a hadikövetek útját.

STEINMETZ ÚTVONALA

STEINMETZ TEMETÉSE ECSEREN

OSZTAPENKO ÚTVONALA

KIM JENŐ MINT STEINMETZ

Egy képhamisítás

Az esetről nem sokkal később filmfelvétel és festmény is készült. A filmfelvétel alkalmával Kim Jenő filmgyári felvételvezetőt öltöztették be Steinmetz századosként (tévesen) legénységi pufajkába és különböző roncsdarabokat halmoztak egybe. Az eset az érintett elszólása nyomán („Az a hulla ott a képen én vagyok") vált szűk körben ismertté. Mindez annál is inkább érdekes részlet, mert más forrásokból viszont tudjuk, hogy Steinmetz elindulása előtt teljesen új köpenyt kapott, melyet a helyszínen egy magyar tiszti köpenyből alakítottak át – hulláját tehát nem lehetett pufajkában, főképpen nem legénységiben.

Orlov főhadnagy, aki túlélte a küldetést, részletesen beszámolt az eseményekről: bekötötték szemüket, majd gépkocsival a 8. SS-lovashadosztály gellérthegyi parancsnokságára hajtattak. Ott udvarias bemutatkozás után Osztapenko a rangidős német tisztnek – feltehetően Joachim Rumohr hadosztályparancsnoknak vagy Sven von Mitzlaff őrnagy vezérkari főnöknek – átadta az ultimátumot, aki azonnal kapcsolatba lépett Pfeffer-Wildenbruchhal. Majdnem egy óra telt el, ezalatt a németül jól tudó Osztapenko és a parancsnokság néhány tisztje társalgással töltötték az időt.

ILJA OSZTAPENKO

Pfeffer-Wildenbruch negatív válasza után a parlamenterek csalódottan indultak útjukra. Hamarosan elérték az első vonalat, ahol Josef Bader SS-Scharführer, a 8. SS-lovashadosztály tiszthelyettese fogadta őket. Néhány évtizeddel később Bader Gosztonyi Péter hadtörténésznek erről a következőket írta:

„Parancsnokom utasított, hogy kísérjem vissza a hadiköveteket a senki földjére, oda, ahol fogadtam őket. Gyalog mentünk. Minél jobban közeledtünk azonban első vonalainkhoz, annál hevesebb lett az orosz aknatűz, amely néhány órával korábban, a követek érkezésekor teljesen elhallgatott. Most megint elkezdték első állásainkat verni. Azt javasoltam az orosz századosnak (aki hibátlanul beszélt németül), ne menjünk tovább, húzódjunk egy fedezékbe, és várjuk ki, amíg az aknatűz elhallgat. Azt is mondtam neki: nem értem, miért lövik az emberei ilyen hevesen állásainkat, hiszen tudniok kell, hogy hadiköveteik még nem tértek vissza! A százados azonban kijelentette: neki parancsa van, hogy minden körülmények között a leggyorsabban visszatérjen az övéihez. Erre a csoportnak »Állj!« vezényeltem, levettem a szemükről a kötést és közöltem velük: én nem vagyok öngyilkosjelölt! Nem megyek tovább! Hagytam, menjenek át a senki földjén. Meg kell jegyeznem, hogy a mi részünkről senki nem lőtt. Teljes volt a tűzszünet, csak az ellenséges gránátok becsapódásai hallatszottak. A kis csoport megindult. Egy kisebb téren vágtak keresztül. Amikor körülbelül 50 m-t haladtak előre, oldalról egy gránát csapódott be. Én azonnal lehasaltam. Mire felnéztem, csak azt láttam, hogy két katona menetel tovább. A harmadik személy mozdulatlanul feküdt az út burkolatán."

Orlov főhadnagy is hasonlóan emlékezik:

„Amikor kivezettek a peremvonalra, levették szemünkről a kendőt, és elindultunk a mieinkhez. Sokkal gyorsabban jöttünk vissza, mint amikor odafelé mentünk. Körülbelül félúton lehettünk, amikor Osztapenko százados felém fordult, és azt mondotta: »Úgy látszik, sikerült. Most is ránk mosolygott a szerencse.« Alighogy kimondta e szavakat, három hatalmas robbanás hallatszott. Körülöttünk repeszek és golyók süvítettek. Osztapenko százados a németek felé fordult és lezuhant az útra."

A heves aknatűzben a német tüzérség egyik figyelője és több német katona is megsebesült. Az aknatűz forrása minden bizonnyal valamelyik tájékozatlan szovjet üteg lehetett. Azonban az sem zárható ki, hogy magyar részről érkeztek a halált hozó lövedékek: Gosztonyi 1968-ban kapott is az ostrom egyik magyar túlélőjétől egy erre utaló levelet. Szovjet adatok szerint Osztapenko hátába a lapocka és a medencecsont között két repesz és négy golyó fúródott. Ha igaz a boncolás eredménye, akkor az is a magyarok beavatkozását erősíti, mert a golyók nem jöhettek szovjet oldalról. Az mindenesetre kizárható, hogy a parlamenterek halálát a német fél szándékossága okozta.

A harmadik parlamenter

A szovjetek részéről egy harmadik parlamenter is elindult, aki el is érte a német vonalakat. Érdekes módon erről az eddig ismert szovjet források nem tesznek említést, a 13. német páncéloshadosztály ordonánctisztje azonban már nem sokkal a háború vége után is megörökítette az esetet. A 30. lövészhadtesttől lovon, fehér zászlóval érkező szovjet tisztet a 13. páncéloshadosztály parancsnokságára kísérték, ahol Schmidhuber vezérőrnagy hadosztályparancsnok, Artur von Ekesparre alezredes, vezérkari főnök és Ernst Schweizer főhadnagy, hadinaplót vezető tiszt fogadta. A parlamenter a fennmaradt beszámoló szerint enyhén ittas állapotban volt és a 30. lövészhadtest nevében háromnapi fegyverszünetet ajánlott fel a kapituláció megszervezésére. Schmidhuber tábornok azonnal felhívta Pfeffer-Wildenbruchot és „arra kívánta rávenni, hogy legalább látszólag fogadjuk el a feltételeket, mert ezzel is három nap időt lehet nyerni és ezzel meg lehetne oldani az átcsoportosítás miatt keletkezett nehézségeket. Az erődparancsnok ezt az ötletet mint olyat, amely szóba sem jöhet, fölényesen visszautasította. A szovjet tiszt hadifogságba került" – írta erről Ernst Schweizer az 1950-es évek elején készült feljegyzésében.

A vizsgálat

A két hadikövet sorsát mind a szovjet, mind a német, mind a magyar oldalon manipulatív módon használták fel, közvetlenül az incidensek után éppúgy, mint a későbbiekben.

A parlamenterek halálát 1944. december 31-én a moszkvai rádió részletesen ismertette. A rádióadást a német elhárítás is lehallgatta, és ennek nyomán a német haderő főparancsnoksága (Oberkommando der Wehrmacht) vizsgálatot indított (a nemzetközi jogsértésekkel a főparancsnokságon belül külön osztály foglalkozott, ennek a háború során mind a szembenálló hadseregek, mind az azok által a németeknek felrótt háborús bűnök ügyében hivatalból is eljárást kellett indítania). A vizsgálat a következőket állapította meg:

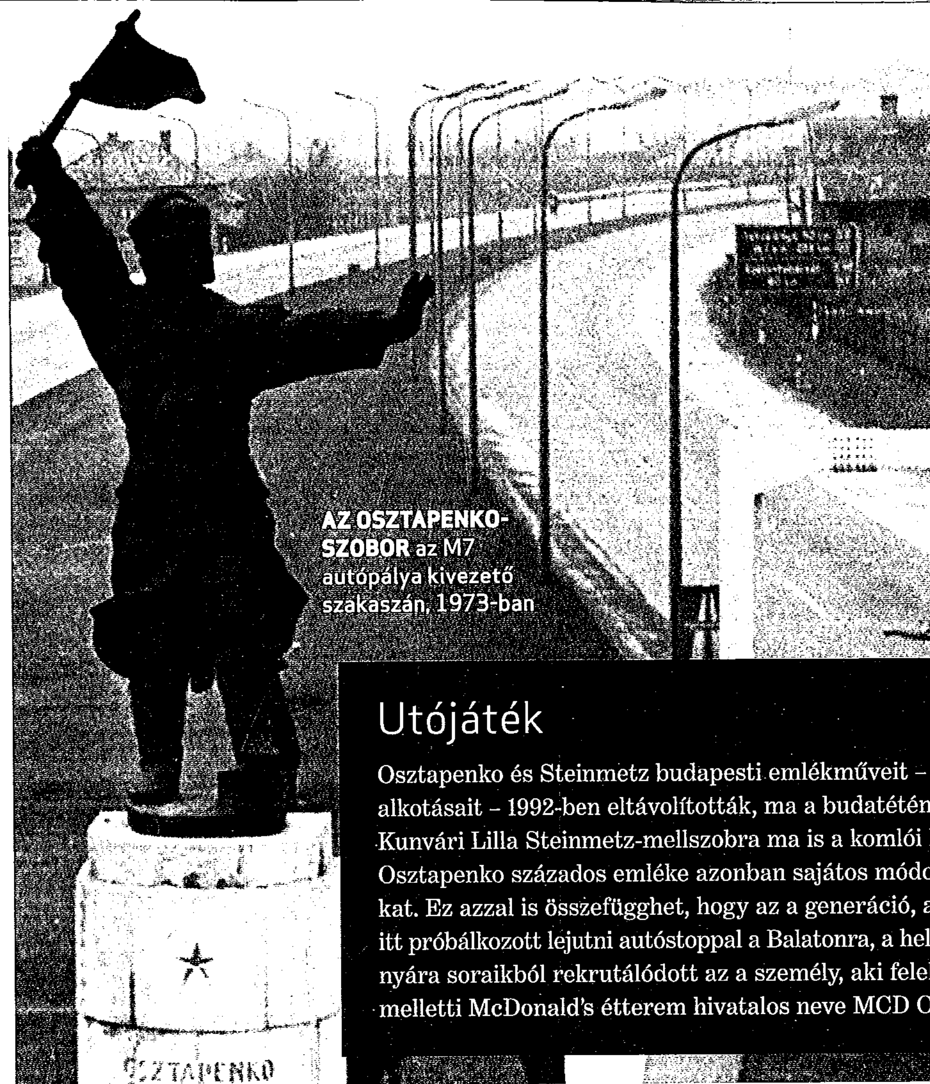
A Dunántúlon a Balaton és a Duna közötti frontot védő Hermann Balck vezérezredes vezette seregcsoport (6. német és 3. magyar hadsereg) Pfeffer-Wildenbruch megkérdezése után a következő táviratot küldte Berlinbe:

„...nem két szovjet tiszti parlamentert, hanem négy német hadifoglyot küldtek parlamenterként. Ezeket, miután Budapest parancsnoka [tehát Pfeffer-Wildenbruch] először agyonlövetésüket parancsolta meg, a 6. hadsereg-parancsnokságon keresztül a bécsi titkos tábori rendőrségnek adták át. Utóbbi jelentése szerint a négy hadifoglyot a bécsi felsőbb SS és rendőri vezetőn keresztül kihallgatás céljából azonnal a Führer főhadiszállására szállították. (...) A szovjetek által 1944. december 31-én erősen kihangsúlyozott két szovjet parlamenter állítólagos meggyilkolásáról szóló rádióadással kapcsolatban a következő állapítható meg:

1. A szovjet oldalról bejelentett parlamenterek elküldése a városban nem történt meg. 2. Ebben az esetben is az ismert szovjet áljelentésről van szó, mely mint propagandahazugság a szovjetek európai kultúrközpontokat pusztító dühét és rombolási szándékát kívánja képmutató módon legitimálni."

Pfeffer-Wildenbruch tehát letagadta Osztapenko küldetését, amiről pedig saját bevallása szerint is tudott. Jelentésében becsapta felettes parancsnokságait. Ha a szovjet vezetés nem csinált volna botrányt az Osztapenko–Steinmetz-ügyből, akkor a négy szerencsétlen német hadifoglyot is agyonlövette volna. Budapest parancsnoka a szovjet parlamenterek megjelenésének teljes tagadásával csak a totális háború pszichózisának fokozását segítette elő, ami mindenkinek lehetetlenné tette a kapitulációt.

A négy német hadifogolyról részletek egyelőre nem ismeretesek; a szovjet iratok két átküldött német hadifoglyot említenek. Különös, hogy Pfeffer-Wildenbruch maga sem említi később, amikor Gosztonyi az esetről kikérdezte. Azt kizárhatjuk, hogy a német propagandaszervek félrevezető szándékkal közölt hazugságáról van szó – egy amerikai történész feldolgozta az említett jogi osztály iratanyagát, és egyetlen propagandajelentést sem talált, ami érthető, hiszen az itt készült akták csak belső használatra íródtak. A négy német hadifogoly parlamenterről a szovjetek is mélyen hallgattak, mert tisztában voltak vele, hogy az ő parlamenterként történő felhasználásuk ellentétes a nemzetközi hadijoggal.

AZ OSZTAPENKO-SZOBOR az M7 autópálya kivezető szakaszán, 1973-ban

A STEINMETZ-SZOBOR BONTÁSA 1992-BEN

Utójáték

Osztapenko és Steinmetz budapesti emlékműveit – Kerényi Jenő és Mikus Sándor alkotásait – 1992-ben eltávolították, ma a budatétényi szoborparkban láthatóak. Kunvári Lilla Steinmetz-mellszobra ma is a komlói középiskola épületénél áll. Osztapenko százados emléke azonban sajátos módon túlélte a politikai változásokat. Ez azzal is összefügghet, hogy az a generáció, amelyik 1990 előtt rendszeresen itt próbálkozott lejutni autóstoppal a Balatonra, a helyszínt ma is így emlegeti. Bizonyára soraikból rekrutálódott az a személy, aki felelős azért, hogy a szobor helye melletti McDonald's étterem hivatalos neve MCD OSZTYAPENKO BUDAPEST.

Ez ugyanis nem engedi meg a hadifoglyok parlamenterként való alkalmazását, ha azok nem önként vállalkoznak erre a feladatra. A Vörös Hadsereg egyébként gyakran használt hadifoglyokat az ellenség morális megtörésére. Budapesten elsősorban magyarokat küldtek át a másik oldalra, nem firtatva azt a kérdést, hogy az érintettnek van-e kedve az effajta küldetéshez.

Könnyen lehet tehát, hogy valamiben mindegyik fél hazudott, de mindegyik másban. Litteráti-Loótz a saját, illetve egységének felelősségét igyekezett eltussolni, Osztapenko esetében a szovjet hadvezetés talán tudhatott valamit arról, hogy saját egységeik aknáztak az adott időpontban, és a négy német parlamenter ügyét sem állt érdekükben feszegetni. Pfeffer-Wildenbruch pedig úgy akarta Osztapenko küldetésének letagadásával beállítani a parlamenterek ügyét, mintha csak a hadijognak ellentmondó négy német parlamentert küldték volna (tehát hivatalnok módján próbált propagandához anyagot szolgáltatni).

A német hadvezetés, feltehetően annak tudatában, hogy a parlamenterek ügye csak háborús propaganda, Wilhelm Keitel vezértábornagy aláírásával a következő táviratot küldte ki az összes keleti fronton harcoló hadsereg és erőd parancsnokának:

„A szovjetek ismételten, így legutóbb Budapestnél, hadiköveteket küldenek csapatainkhoz, akik a nemzetközi szokások és hadijog figyelembe vétele nélkül, szovjet–orosz propagandaszokások szerint a német parancsnokságokat és kötelékeket fegyverletételre szólítják fel. (...) A német főellenállási vonalak előtt nem szovjet parlamenterek, hanem parlamenternek kényszerített német katonák jelentek meg, akiknek át kellett volna adniuk a megadási felhívást. Természetesen azonnal jelentkeztek a német csapatoknál, és kijelentették, hogy azért vállalták a küldetést, hogy megszabaduljanak a hadifogságtól."

Az esetből Pfeffer-Wildenbruch hazug jelentése alapján a német hadvezetés azt a következtetést vonta le, hogy a szovjet hadikövetek csak propagandacélokból jelennek meg, és alárendeltjeinek 1945. január 17-én kiküldött parancsában megtiltotta, hogy szovjet parlamentereket fogadjanak, az indoklás szerint azért, mert „Szovjet-Oroszország saját magát már régebben a nemzetközi jogban lefektetett szokásokból eredő kötelezettségekből egyszer és mindenkorra kizárta." Parlamenterek küldésére azonban sor került, éspedig Berlinben 1945. április 30-án, illetve az ezt követő két nap során, amikor a német fél kereste a Vörös Hadsereg parancsnokságát a feltétel nélküli megadás szándékával.

Irodalom

Benedek István–Vámos György: *Tépd le a sárga csillagot.* Budapest, 1990, Pallas.

Cole, Tim: *Holocaust City. The Making of a Jewish Ghetto.* New York–London, 2003, Routledge.

Ecséri Lilla: *Napló 1944. egy tizenhat éves kislány naplójának eredeti szövege.* Budapest, 1995, T-Twins.

Elek László: *Az olasz Wallenberg.* Debrecen, 1989, Széchenyi.

Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben.* Budapest, 2015. Libri.

Lévai Jenő: *A pesti gettó története.* Budapest, 2014, Erzsébetváros Önkormányzata.

Magyarország 1944. Üldöztetés – Embermentés. Szerk. Szita Szabolcs. Budapest, 1994, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Márai Sándor: *Szabadulás.* Budapest, 2000, Helikon.

Márai Sándor: *Napló 1943–1944.* Budapest, 2006, Helikon.

Nádor Éva (szerk.): *Csillagos házak. Emberek, házak, sorsok.* Budapest, 2015, Logod Bt.

Randolph L. Braham: *A népirtás politikája.* A Holocaust Magyarországon. Budapest, 1997, Belvárosi.

Szabó Borbála: *Budapesti napló (1944. november–1945. január).* Budapest, 1983, Magvető.

Szekeres József: *A pesti gettók 1945. januári megmentése.* Budapest, 1997, Budapest Főváros Levéltára.

Szép Ernő: *Emberszag. Visszaemlékezések.* Budapest, 1989, Osiris.

Szita Szabolcs: *Raoul Wallenberggel Moszkváig: Langfelder Vilmos élete és családtörténete.* Budapest, 2011, Aura.

Szita Szabolcs: *A hiányzó ember. Raoul Wallenberg a humánum lovagja.* Budapest, 2014, Hetek.

Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma.* Budapest, 2013 (7. kiadás), Corvina.

Weinmann Éva naplója, 1944. október 10.–1945. január 19. Budapest, 2004, Lauder.

Zsolt Béla: *Kilenc koffer.* Budapest, 1980, Magvető.

Tartalom

X 246211

OSZTAPENKO ÉS STEINMETZ SZOBRA a budapest–nagytétényi Memento Parkban

A sorozat főszerkesztője Csorba László

Szerkesztő Nádori Attila

Képszerkesztő Török Ágnes

Borítótervező Kemény Zoltán

A térképeket készítette Nagy Béla

Kiadói programvezető Szuba Jolanta

Kiadói programkoordinátor Balázsi Szilvia

A képek forrása
Bundesarchiv: Bild 146-1993-021-20 (13. o. jobbra fent);
Bild 183-N0827-318 (15. o. fent); Bild 101III-Ege-237-06A
(31. o. jobbra); Bild 101I-088-3743-15A (32. o. középen fent),
Carl Lutz Alapítvány, CULTiRiS Kulturális Képügynökség, fortepan.hu,
FSZEK Budapest Gyűjtemény, Holokauszt Emlékközpont Gyűjtemény,
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, Magyar Országos Levéltár
(MNL OL N 45 Regnicolaris Levéltár – Archivum Regni – Lad. H. – Ser. A. – Fasc. 3. 1920:XXV),
MTI Fotóbank, Sputnik Images, Ungváry Krisztián gyűjteménye

ISBN 978-963-09-8454-6

Minden jog fenntartva

© Ungváry Krisztián 2016
© Kossuth Kiadó 2016

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Műszaki vezető Papp Miklós
Műszaki koordinátor Winter Angéla
Korrektor Török Mária
Nyomdai előkészítés Veres Ildikó
Képkidolgozás GMN-Color Digital Kft.

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat több mint
négy évszázados hagyományait őrző Alföldi Nyomda Zrt. munkája
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

A MAGYAR TÖRTÉNELEM REJTÉLYEI

KOSSUTH KIADÓ
www.kossuth.hu | kiado@kossuth.hu
1490 Ft

A MAGYAR TÖRTÉNELEM REJTÉLYEI AZ OSTROMLOTT BUDAPEST KÉT TITKA

943
U7

A MAGYAR TÖRTÉNELEM REJTÉLYEI

AZ OSTROMLOTT BUDAPEST KÉT TITKA

UNGVÁRY KRISZTIÁN